
V бөлім

ҚАУІПСІЗДІК ЖОЛДАРЫ

“Ұжымдық қауіпсіздік” деген ұғым бұл күнде дербес мемлекеттердің сыртқы саясат мәселелерінде күнделікті қолданатын терминге айналды. Жер шарының әр түрлі аймақтарында ұжымдық қауіпсіздікке негізделген одақтар мен ұйымдардың саны да олардың әрқайсысының ұлттық қауіпсіздігіне нақты төнген және төнуі ықтимал қатерге сай өсіп келеді. Дегенмен “ұжымдық қауіпсіздік” деген терминнің көп жағдайда тым еркін, әдептен асыра немесе өте тар шеңберде қолданылатын кездері жиі кездеседі.

Ұжымдық қауіпсіздіктің қажеттілігі өзінің басты мәселесі етіп әлем картасында пайда болған жаңа субъектілердің одан әрі дамуы мен өмір сүруін күн тәртібіне қоятын кез де жетті. Кеңес Одағы мен Варшава Шарты аймақтық және жаһандық қауіпсіздік геосаяси жүйе ретінде таратылғаннан кейін “егемендік шеруінің” үстінде күн сайын қақтығыстың қара бұлты қоюлана түсті. Бұрынғы Кеңес Одағы аумағының бір жері болмаса екінші бір жерінде ұлтаралық қақтығыстардың ушығуынан бастап, ауқымды көлемде азаматтық соғыс өртіне ұласатын қарсыластардың жергілікті ошақтары пайда бола бастады. Шекаралардың тұрақталмағандығы, ұлттық жаңғыру процестері, Кеңес Одағының мирасқа қалған дүниелері туралы талас, жаңаша ықпал жүргізу

аясын орнатуға деген талпыныстар – осының бәрі үлкен аумақты қақтығыс-қатері мол өңірге айналдырған еді, мұның өзі бара-бара сондай алып “тұрақсыздық иініне” айналып, одан көптеген мемлекеттер, халықтар мен ұлттар апатты зардаптар шегуі әбден ықтимал болатын.

Нақ осындай шиеленісті жағдайда жаппай бітісушілік және ұжымдық қауіпсіздік жүйесінің жолдарын іздестіруге қадамдар жасала бастады, сол арқылы Еуразияның ұшан-теңіз аймағын “екінші Балқанға” айналдырмау мақсаты көзделді.

Бүкіл ТМД аумағында қауіпсіздікті қамтамасыз ететін күрделі де қиын әрі ұзақ ізденістер басталды, ондай жүйе Достастық мүшелерінің бір-біріне күш қолданбауын қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен бірге дербес мемлекеттілігі әлі қалыптасып үлгермеген елдерді сыртқы агрессиялық қатерден де сақтандыратын превентивті шара еді.

Мұндай ұжымдық қауіпсіздік жүйелері соншалықты жетілмеген болса да осы күнге дейін өмір сүріп, қазіргі проблемалардың бәрін шешпегенімен, тым болмаса Достастық мүшелерінің өзара қауіпсіздігінің бұрынғыдан неғұрлым тиімді тетіктерін іздестіруге қозғаушы баспалдақ болып отырғаны анық.

Егер бұдан біраз уақыт бұрын, Тұрақты

Достастықтың алғашқы қалыптасу кезеңінде бұрынғы республикалардың бір-біріне деген өзара талаптарынан және мемлекетаралық қатынастардың реттелмегендігінен туған ішкі қақтығыстардың бетін алу мәселе болса, қазір бүкіл ТМД кеңістігінде жағдайды ушықтыруды көздеген сыртқы қатерлерге ұжымдасқан түрде қарсы тұру мәселесі шұғыл алға шығып отыр. Бұл, әсіресе ТМД-ның оңтүстік аймағына тікелей қатысты, оған шырқы бұзылған геосаяси ошақтардан, мәселен, Ауғанстан немесе діни экстремизмнің агрессивті топтарынан ұдайы қысым көрсетілуде.

Дәл бүгін де бұл тұрғыдағы жағдай түпкілікті тұрақталды деп айтуға ешқандай негіз жоқ. Бұрынғы ескі қатердің орнына жаңалары туындауда, тіпті ескінің өзі де ізін зым-зия жоғалтып, келмеске кете қойғаны шамалы.

Сондықтан мысал үшін алсақ, Ауғанстандағы саяси жағдайдың тұрақталу процесі Орталық Азияда ұжымдық қауіпсіздік жүйесін құру қажеттілігін күн тәртібінен ығыстырды немесе оны бұрынғыдан бәсеңдетті деп қорытынды жасау мүлде қате болар еді.

Ауғанстандағы күрделі әрі түбі не болары белгісіз беймәлім жағдайларды ескерсек, мұндағы әр түрлі топтардың билікке таласы әлі жалғасып тұрғанда, енді ешқандай жаңа қатер болмайды деп кепілдік беру қиын.

Сондықтан ТМД-ға мүше және басқа бірқатар аймақтағы мемлекеттердің өзара келісілген қазіргі қызмет етіп тұрған ұжымдық қауіпсіздік жүйесінің болуына қарамастан, аймақтағы ұжымдық қауіпсіздік жүйесін әлдеқайда жетілдіру және жеткілікті ету мәселесі қазірдің өзінде шұғыл қойылып отыр.

Өзара қарым-қатынас болуына үздіксіз ұмтылу өзара немесе ұжымдық қауіпсіздік нышандарының бірте-бірте қалыптасуына ең басты қозғаушы күш екендігі түсінікті, бірақ мұның өзі әзірге неғұрлым тиімді жолды тиіпқашып қаймыға іздестірген алғашқы қадамдар ғана, ал оның бұған қатысушылардың бәріне бірдей ішкі және сыртқы қауіп-қатерден сенімді түрде қорған бола алатындай жүйеге айналуына көп ұмтылыстар қажет.

Байқалып отырған және ықтимал қақтығыстарды шектеп, тұйықтау жолындағы бірінші нақты ұйымдық қадам 1992 жылдың 15 мамырында жасалды. Ташкентте Армения, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей Федерациясы, Тәжікстан және Өзбекстан мемлекеттері қол қойған *Ұжымдық қауіпсіздік туралы келісімшарт* (ҰҚК) дүниеге келді, ол 1994 жылдың 20 сәуірінде ратификацияланып, оның күші кейінгі бес жылға созылды. Сөйтіп тұңғыш рет геосаяси аренаға жаңа негізде – қатысушы мүше елдердің аймағында олардың

өз еріктерімен бейбітшілікті сақтауға және қақтығыстарға тосқауыл қоюға бағытталған мемлекеттердің әскери-саяси одағы пайда болды.

Бұл келісімшарттың әскери сипаты сонау алғашқы кезеңдегі шарт жасасу нышандарынан-ақ белгілі болған еді: дәлірек айтсам, 1991 жылы желтоқсан айында Минскіде ТМД мемлекеттері бірлескен Қарулы Күштер және шекаралық әскерлер жөніндегі келісімшартқа қол қойған болатын-ды.

Бұл жаңадан құрылған блоктың әскери сипаты тек анықталып қана қойған жоқ, сонымен қатар ол ТМД-ның басқа бірқатар елдерінің ұлттық қауіпсіздігіне деген сенімдерін оятты.

Әзірбайжан мен Грузия бұл кезде Карабах пен абхаз шиеленістеріне байланысты елеулі әскери-саяси дағдарысқа ұшырап тұрған-ды.

Ұжымдық қауіпсіздік туралы келісімшарттың бейбітшілікті қамтамасыз ету сипатына үмітпен сенім артқан Әзірбайжан (Белорусьпен бірлесе отырып) 1993 жылдың қыркүйегінде мүшелікке өтуге өтініш берді, ал сәл кейінірек, желтоқсан айында бұл келісімшартқа Грузия қосылды.

Бұл келісімшарттың негізін нығайту жөніндегі жұмыс оның аясында жаңа келісімдер жасау тұрғысынан бір сәтке де толастаған жоқ. 1995 жылдың 10 ақпанында ҰҚК

аясында Өуе шабуылына қарсы Бірлескен қорғаныс жүйесін құру туралы келісімге қол қойылды және “ҰҚК-ге қатысушы мемлекеттердің ұжымдық қауіпсіздік тұжырымдамасы” қатар қабылданды.

Өзінен-өзі түсінікті, ҰҚК аясында ұсынылған қауіпсіздік моделі онша мінсіз емес еді және қатысушы елдердің қиын-қыстау күн туған жағдайда бір-бірімен бейбіт пікір алмасу мүмкіндігін ғана айғақтайды, сонымен бірге оларға егер жекелеген дербестіктің саяси шекарасы бұзылса, онда тұтас Достықтың өмір сүруіне қатер төнеді дегенді ұқтырады. Өкінішке қарай ұжымдық қауіпсіздік туралы келісімшарттың мәтіні де, рухы да қатысушы елдердің арасында қақтығыс-жанжал туындайтындай болса, оған байланысты қолданылатын шаралар жөнінде ештеңе айтпайды. Онда негізінен Достықтың сыртқы шекара бойындағы қауіпсіздікке баса көңіл аударылған, ал мұның ҰҚК-ге мүше елдер арасында туындауы өте ықтимал жанжалдарды шешуге бәлендей септігі шамалы.

ТМД елдерінің мемлекетаралық қауіпсіздігі тұрғысынан алғанда, біраз адамдар Ұжымдық қауіпсіздік туралы келісімшарттан гөрі екіжақты келісім әлдеқайда тиімді дегенді айтады.

Осы және бұдан басқа да саяси сипаттағы тұжырымдар 1999 жылы бес жылға жасалған

алғашқы келісімшарттың мерзімі аяқталысымен бірқатар елдер – Әзірбайжан, Грузия және Өзбекстан оны одан әрі ұзарту жөніндегі хаттамаға қол қоймады, бұл нұсқа бойынша одан қол үзгендікті көрсетеді.

Алайда соңғы уақытта, уақытша дағдарыстан кейін Ұжымдық қауіпсіздік туралы келісімшарт оған қатысушылардың қатарын көбейте отырып, даму және барынша ықпалдасу үшін жаңа бір серпін ала бастады. 2000 жылдан бастап 2001 жыл бойғы қысқа мерзімде ҰҚК-нің жұмыс істеу тетіктерін нақты ойластыруға байланысты қыруар іс атқарылды және келісімшарттың тұжырымдамасы мен оның мәтініндегі көптеген баптарға толықтырулар мен нақтылаулар енгізілді.

Бүгінгі күні ұжымдық қауіпсіздік туралы келісімшарт тиімді әрі түбегейлі қызмет атқаруы үшін толыққанды құқықтық арна жасалды деп берік айтуға болады. ҰҚК-нің тиімділігін арттыру жөнінде меморандум және ұжымдық қауіпсіздіктің күші мен қаржысын жұмсауға байланысты ұжымдық шешімдер қабылдап, оларды жүзеге асырудың тәртібі туралы Ереже қабылданды. Қауіпсіздік Кеңесі хатшыларының Комитеті құрылды. Ұжымдық қауіпсіздік жүйесінің күші мен қаржыларын қалыптастыру мәртебесі жөніндегі келісім және Орталық Азия аймағында жедел қимыл

жасайтын ұжымдық күш құру туралы шешім бекітілді. Сөйтіп 2000 және 2001 жылдар ішінде тетіктері мен қызмет ету мүмкіндіктерін нақтылау арқылы келісімшарттың тиімділігін едәуір арттыруға қол жетті.

Жоғарыда аталған құжаттардың қай-қайсысын да ұжымдық қауіпсіздіктің тиімділігін арттыруға өріс ашқан принципті құжаттардың қатарына жатқызуға болады.

Аса бөліп айтатын бір жай – 2001 жылдың мамырында Ұжымдық қауіпсіздік Кеңесінің сессиясында Орталық Азия аймағында жедел қимыл көрсететін Ұжымдық күштің құрылуы. Бұл аймақтың оңтүстігінде тұрақсыздық деңгейі өршіп тұрғаны мәлім. Ол ол ма, Ауғанстан мен Тәжікстаннан, Қырғызстан мен Өзбекстанға қарулы содырлар топ-тобымен өте бастаған оқиғалар орын алды. Сондықтан мұндай қарулы күштің құрылуы дер кезінде алдын ала қолданылған шара деп толық негізбен айта аламын.

Осы арқылы тек ұйымдастыру және тұжырымдық мәселелер ғана емес, ҰҚК-нің жұмысы нақты іс жүзінде атқарылуға көшті. Бұл келісімшарттың аясында жыл сайын командалық-штабтық және ұрыс даласындағы жаттығулар өткізуін қалыпты жағдайға айналдыру, бұған негізгі мүше елдерден басқа Өзбекстан мен Украинаның әскери бөлімдері де қатысты-

рылды. Олар “Достастықтың оңтүстік шебі”, “Жауынгерлік Достастық” және “Оңтүстік Антитеррор” сияқты ауқымды жаттығулардың куәгерлері болды. Жедел қимыл көрсететін Ұжымдық күштің арнайы бөлімшелері де оқу жаттығуларын ұдайы өткізіп келеді.

ҰҚК-нің әскери бөлігін күшейту, сөз жоқ, оның бейбітшілік әлуетіне айғақ бола алады. Өйткені мұндай әскери өзара тәжірибе алмасу барысында сырттан болатын қауіп-қатерлерге тойтарыс жолдары ғана қарастырылып қоймайды, сондай-ақ ішкі шиеленісті факторлардың салдарынан болуы мүмкін ішкі қақтығыстарды ауыздықтау амалдары да қарастырылады. Мәселен, терроризмді немесе есірткі тасымалын жедел құрықтау күресін алып көріңіз.

Өзінің дүниеге келгеннен бергі тарихында Ауғанстандағы оқиғаларға байланысты ҰҚК-нің елеулі дағдарысқа тап болғаны – бұл басқа бір мәселе. Ең алдымен ол мына жағдайға байланысты болды: ҰҚК Ауғанстандағы анти-террористік іс-қимылдарға дер кезінде үн қоса алмады және сол арқылы аймақтағы жағдайды тұрақтандыруға байланысты бастамашылықты қолдан шығарып алды, сөйтіп ұжымдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және қолдауға қабілетті күш ретіндегі өзінің өкілеттілігін таныта алмады.

Бұл жағдай, негізінен алғанда, ҰҚК-нің құрылымдық ұйымдастыру жұмысының әлі жеріне жеткізілмегендігінен және оның жұмысының барлық аспектілері толық ескерілмегендігінен болды.

Қалай дегенмен, 2002 жылы бұл келісімшарттың ұйымдастыру бөлігін едәуір күшейту шаралары жүзеге асты. 2002 жылдың 14 мамырында Мәскеуде Ұжымдық қауіпсіздік туралы келісімшарт Ұйымын құру туралы келісімге қол қойылды. Мұндағы негізгі бағыт ҰҚК-нің алғашқы нұсқасындағыдай, әскери-техникалық бірлескен іс-қимыл жайына арналды, тіпті кейбір жекелеген тұстарда ол түбегейлі нышанда тұжырымдалды. Мәселен, мынадай маңызды бір жайт жөнімен шешілді: ҰҚК мүшелерінің Қарулы Күштерін жарақтандыру қиындығы Ресейде шығарылатын қару-жарақты жеңілдетілген бағамен сатып алу арқылы шешім тапты. Өз кезегінде мұның өзі Қарулы Күштерді әлдеқайда тиімді бағдарламамен жаңғыртуға әрі Ұжымдық қауіпсіздік келісімшарты әскери күшін жеткілікті дәрежеде жасақтауға кірісуге мүмкіндік берді.

Біз әзірге тек ҰҚК-ге қатысушы елдерді қамтитын жалпы әскери-саяси кеңістік құру жолында ғана тұрмыз. Бүкіл ТМД елдері аумағында толымды ұжымдық қауіпсіздік жүйесі қалыптасып құрылды деп айта алатындай

әскери-саяси ықпалдастық деңгейіне бірнеше тұрғыдан әзірше жете алғанымыз жоқ.

ҰҚК елдерін көп нәрсе біріктіріп отыр, бірақ сөйте тұра қыруар мәселе олардың ара жіктерін ажыратып та тұр.

Ішкі ықтимал шиеленісті тек әскери әдістермен немесе күш қолдану шешімдері арқылы бәсеңдетуге де, азайтуға да болмайды. Өйткені бұл – әскери мәселе ғана емес, экономикалық, әлеуметтік және мәдени ықпалдастық мәселесі, егер бұл тұрғыдағы өзара қайшылықтар азайтылып, өзара жақындасулар бірлікке әсер ететіндей болса, онда келісімшарттың ішкі мәселелер аясында бейбіт жағдай орнатылуы үшін күш қолданудың қажеті болмас та еді.

Менің ойымша, бейбітшілік пен қауіпсіздіктің үлкен бір қайнар көзі 2001 жылдың 15 маусымында “Шанхай бестігі” негізінде құрылған Шанхай бірлескен ұйымы бола алар еді, мұның құрамында 6 мемлекет – Қазақстан, Қытай, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан және Өзбекстан бары белгілі.

Егер оны таза ұйымдастыру тұрғысынан алып қарасақ, Шанхай бірлескен өзара қарым-қатынас ұйымы (мұның құрамында Шанхай бестігі бар) оған қатысушы елдер президенттерінің қатысуымен 7 жоғары дәрежедегі кездесулер өткізді және бірқатар

ресми құжаттарға қол қойылды. Олардың ішіндегі ең маңыздысы 2002 жылдың 7 маусымында Санкт-Петербургте қол қойылған Шанхай Бірлестігі ұйымының жарғылық құжаты – Хартияға байланысты, сол арқылы бұл әскери-саяси құрылымның ұйымдық деңгейде өзін паш етуі әйгіленді.

Бір атап айтарлық жай, ШБҰ қазірдің өзінде бірқатар мынадай мәселелерді шешті: қатысушы елдер қарым-қатынасындағы белгісіздік пен ширыққан неғайбыл секемшілдік пердесі алынды, шекаралық мәселелер реттелді, ұдайы пікір алмасу және қарым-қатынасты реттеп отыратын тұрақты форум құрылды.

Менің пайымдауымша, осындай жағдайда Антитеррористік коалицияның аймақтық қауіпсіздік жүйесіне енудің өзі, оның аймақтағы әскери-саяси жағдайды тұрақтандыру жөніндегі іс-қимылдарының тиімділігі кездейсоқтық деп ойлауға болмайтын нәрсе.

Іс жүзінде Антитеррористік коалиция аймақтық қауіпсіздік жүйесінде бұрынғы әскери-саяси құрылым қамти алмаған жарықшақтың аузын жапты.

Бірден айтайын, жағдайдың аймақтық қауіпсіздік жүйесінде осылай дамуының және оның әскери-саяси құрылымының қалыптасуының көптеген себептері бар, ал оның дені

геосаяси, экономикалық, ішкі саяси, сондай-ақ аймақтың әскери дамуы мен осы үрдістердің әлемдік ауқымдағы әсерінде жатыр.

Сонымен аймақтық әскери-саяси одақтардың жайын бағалау мен болашағын айқындау арқылы, мысалы ҰҚК мен ШБҰ сияқты іргелі ұйымдарды алсақ, мына шындықты баса ескеруіміз керек: Орталық Азия – бұл жаңадан сұлбасын танытып келе жатқан геосаяси кеңістік.

Орталық Азия аймағы бүгінге дейін өзінің ішкі құрылысын қалыптастыру және жалпы ғаламдық архитетоникада өзінің орнын айқындау жолымен келе жатқанын аңғару қиын емес. Солай дегенмен, аймақ өз-өзімен бола алмайды, геосаяси құрылым ретінде толық қалыптасып үлгерген жоқ, соған байланысты көптеген шешімін күткен проблемалар, қайшылықтар туындап отыр, мұның өзі ҰҚК, ШБҰ құрылымдарының және бүкіл аймақтық қауіпсіздік жүйесінің толыққанды, тұрақты түрде дамуына нұқсан келтіруде.

Түптеп келгенде, бұрынғы біртұтас одақтың бөлшегі, оның саяси, экономикалық, әскери және әлеуметтік-мәдени тұтастығы аясында өмір сүріп келген Орталық Азия аймағы КСРО тарағаннан кейін өте күрделі жағдайда қалған болатын.

Енді екінші бір іргелі проблеманы ай-

тайық, бұл – бұрынғы біртұтас геосаяси кеңістіктің ішіндегі географиялық жіктелісінің даму жайы.

Мұны анықтай түсу үшін мен қазіргі қалыптасып отырған геосаяси қалпымыздың фактілеріне жүгінейін. Шынында да, КСРО-ның ыдырауы нәтижесінде бұл күнде өзара объективті түрде бір-бірімен ұштасқан геосаяси бірліктерін қалпына келтіруге тырысқан “өңірлер” байқалады: олар – Орталық Азия, Кавказ, Таяу және Орта Шығыс, Оңтүстік Азия.

Менің елестетуім бойынша, мұндай құрылымның аясында “Үлкен Орталық Азия” туралы айту орынды сияқты, бұған мен Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстаннан басқа Кавказдың жартысын енгіземін.

Сонда бұл аймақ Еділ мен Донның иіндерінен бастап Каспий мен Қара теңіздерді жалғастырып тұрған таулар арқылы Еуропа мен Азияны сонау Монғолия мен Қытай жазықтарына дейін қамтитын, сол үшін Батыста “Оңтүстік белдеу” деген атау алған немесе әйгілі “Ұлы Жібек жолы” аймағын тегіс қамтитын өңір болып шығады.

Солай дегенмен, теріс түсінікте қалмас үшін мына жайды еске аламыз: “Үлкен Орталық Азияның” құрамдас бөліктері қанша алуан түрлі болғанымен, оларды бұл аймақтардың

экономикалық, әскери және геосаяси өзара байланыстылықтарына қарап, жеке даралауға болмайды. Бұған қосымша ретінде, олардың бір-бірімен өзара байланысына баға берген кезде оны негізгі орталық күштердің, айталық, Батысты, Ресейді, Иранды, Түркияны, Қытайды, одан кейінгі кезекте Индия мен Пәкстанды қоса отырып, солардың геосаяси мүдделері аясында алып қарау қажет. Менің ойымша, тек осындай тұрғыдан алып қарағанда бұл аймақтың ғаламдық ауқымдағы шын өсіп отырған маңызын түсінуге болады.

Тұтастай алсақ, географиялық жіктеліс проблемалары нақты іс жүзінде Орталық Азия елдерінің әскери-саяси бірлесуінің әлсіздігінен туындап отыр.

Мына бір жайды атап өтпеске болмайды: неғұрлым кеңірек ауқымда алғанда ҰҚК мен ШБҰ құрылымдарына қатысушы елдер қазіргі саясатын, ең алдымен, өздерін геосаяси және жеке аймақтық орналасу жағдайларына негіздеп құруда. Соған байланысты кейбір қатысушы – мемлекеттер қалыптасқан жағдайдағы пайдалы принциптерден тыс міндеттерді өз мойындарына алғысы келмейді.

Соңғы айтарым, аймақтық әскери-саяси одақтың ішкі мүмкіндігіне баға бергенде ескеретін екінші бір аспект – бұл әскери-саяси құрылымға қатысушылардың және оларға

сырт күштердің геосаяси мүдделерінің арақатынасына байланысты.

Бұған, сондай-ақ бірқатар мемлекеттен тысқары (халықаралық күштерді – террористік, экстремистік және есірткі бизнесі тәрізді) әрекеттерді қосуға болады. Аймақты бұдан басқа да елеулі-елеулі тұрақсыздық ошақтары қоршап тұрғаны және анық.

Сонымен геосаяси өзгерістер шеңберінде мынадай басты бағыттарды бөліп отыруға болады, олар ҰҚК мен ШБҰ құрылымдарының және тұтастай алғанда аймақтық қауіпсіздік жүйесінің даму барысында шешуші орын алады.

КСРО ыдырағаннан кейін орын алған геосаяси “қалыптасудың әлжуаздығы”, ықпалдасудың әлсіздігі және Орталық Азия елдері арасындағы мүмкіндіктің төмен болғандығы бұл кеңістікте тұрақтылыққа ұмтылған геосаяси қозғалыс туғызған аймақтық әскери-саяси құрылымдар (ҰҚК мен ШБҰ) құруға алып келді.

АҚШ-тың мақсаткерлік геосаяси іс-қимылдардың арқасында аймаққа келуіне мүмкіндіктің ашылуы геосаяси құрылымының өзгеруіне әрі қарай әсер етпей қала алмады. Бұл аймаққа АҚШ-тың антитеррористік коалиция шеңберінде қадам басуы, бұл ретте, менің көзқарасым бойынша, кездейсоқтықтан гөрі заңдылыққа көбірек ұқсайды.

Сондай-ақ басқа елдердің де рөлінің артуы, Орталық Азияға мемлекеттен тыс ойыншылардың (халықаралық экстремистердің, террористік ұйымдардың, есірткі бизнесінің) енуі заңдылыққа айналды. Олар қауіпсіздік жүйесіндегі ашық қалған саңылауды оңтайлы пайдаланып отырған сыңайлы.

Жалпы тұрақсыздыққа мұнымен қатар Орталық Азияға жақын жердегі бірқатар ашық ошақтар – Ауғанстандағы тұрақсыздық, Пәкстан-Үнді қарсыластықтары және ықтимал, бірақ өте ширығып кету қаупі ашық – Каспийдегі тұрақсыз жағдайлар ықпал етуде.

Мұның үстіне аса ірі дүниежүзілік және аймақтық орталықтардың геосаяси мүдделерінің қабыспауы, географиялық жіктелістердің мүмкін екендігі және алып құрылымдар, аймақтық әскери-саяси одақтарға қатысушы елдердің геосаяси мүдделерінің үйлеспеуі бұл құрылымдардың тиімсіздігін әйгілеп отыр.

Енді әскери-саяси құрылым жасақтаудың келесі бір маңызды қыры – геоэкономикалық проблемаларға көз салып көрейік.

Шындығында, бұл мәселеге келгенде бірнеше өте маңызды жағдайларды назарда ұстауға тура келеді.

Біріншіден, бұл – дүниежүзілік қауымдас-тықта өзіндік орнын, рөлі мен мүмкіндіктерін

айқындайтын Орталық Азияның геоэкономикалық жағдайы.

Бүгінгі таңда дүниежүзілік экономикалық құрылым (дамыған елдер, жаңа индустриялы елдер, транзитті экономикалар, дамып келе жатқан және дамымаған елдер) тұрғысынан келсек, КСРО-ның өндірістік-технологиялық құлдырауы, оның біртұтас экономикасының ыдырауы Орталық Азия елдерін Ресейдің өзі сияқты әлемнің үшінші қатардағы, тіпті шеткері аймақтағы даму деңгейіне жуықтатты.

Жаһандандыру мен аймақтандыру процесі әлемді бір-бірімен бәсекелес және өзара байланысты үш ірі аймақтық блокқа бөлген. Олардың әрқайсысының басында үштіктің өкілдері АҚШ, Жапония және Батыс Еуропа тұр.

АҚШ өзінің геоэкономикалық айналымына Латын Америкасын (NAFTA, FTAA), Батыс Еуропа – Шығыс, Орталық және Оңтүстік Еуропаны (ЕС, CEFTA), Жапония – Шығыс Азияны (ASEAN + 3) енгізіп алған. Сонымен қатар Шығыс Азия шектестігі шеңберінде қозғалыс тудырушы екінші орталық Қытай болатын түрі бар. Бұл аймақтар шеңберіндегі негізгі сауда көлемі мен инвестициялар ағыны әжептәуір ауқымды, ал үштік өкілдерінің үлесіне әлемдік сауда және инвестиция ағымының 60–75 пайызы, технологиялық трансферттердің 90 пайызға жуығы тиесілі.

Осының нәтижесінде жаһандандырылған экономиканың шет пұшпағында (шеткерілеу процесі) – Африка, Оңтүстік Азия, бұрынғы КСРО кеңістігі қалып отыр. Егер Индия мен Ресей жаһандану процесіне толық дәрежеде адам басының көптігі, экономикалық, ғылыми-техникалық және геостратегиялық әлуеті жағынан қосылып, белгілі деңгейде дами алады десек, керісінше Орталық Азия өте күрделі жағдайда қалып қоймақшы. Ол үшінші шеткері әлеммен қатар орналасқан, Ресейден де көп кейін қалған әрі Оңтүстік толқымалы аймағына жатады.

Бұған қоса оның географиялық орналасуының тұйықтығы Ресей мен Оңтүстік Азиядағы экономикалық ахуалға тәуелді болуға мәжбүрлейді. Төңірегі тегіс артта қалған белдеумен қоршалған аймақ, объективті түрде, өз бетімен экономикалық өрлеуге үштік одақпен байланысты сауда және инвестициялар арқылы, мысалы, Оңтүстік Шығыс Азия мен Латын Америкасы елдері сияқты батыл қадам жасай алмайды.

Орталық Азияның басты сенгені – геосаясаттағы әлуетті және транзиттік, энергетикалық магистральдар есебінен “ашық” өңірге айналу мүмкіндігі, әрине ол іске асқан жағдайда аймақтың кемшілігі оның артықшылығы болып шыға келуі мүмкін.

Тек қана осы жобалардың жүзеге асу серпіні, көп ретте, аймақтағы қауіпсіздіктің стратегиялық негізін анықтайтын болады, себебі мұндағы тұрғылықты халықтың экономикалық жағдайы көптеген қауіп-қатердің – халықаралық есірткі бизнесінің, саяси және діни экстремизмнің, терроризм, басқа да жағымсыз әрекеттердің етек алуына дес беріп тұр.

Екіншіден, экономикалық ықпалдастық пен аймақтандыруды геостратегиялық кеңістік стратегиясын жандандырып, бақылауға алу-дың құрамдас бөлігі ретінде ескеріп, назарда ұстау керек.

Бірлескен Еуропа бүгінде дәл осылай дамып келеді.

Ресей де, Қазақстан да КСРО ыдыраған сәттен бастап ТМД-ға қатысушы-мүше елдердің бәрін бірыңғай кедендік одаққа біріктіруге күш салды, ондағы мақсат бүкіл ТМД шегі бойынша “алыс шетелден” келетін экспортерлерге қарсы өз ішінде еркін сауда мүмкіндігін сақтай отырып, заңдастырылған кеден тосқауылын қою болатын.

Ақыры Кеден одағы құрылды, одан соң Төлем одағын құру туралы келісімге қол қойылды, осылардың негізінде 2000 жылы Еуразиялық экономикалық одақ – ЕурАзЭК дүниеге келді.

Алайда Орталық Азия елдерінің “алыс шетелдегі” экономикалық әріптестеріне шұғыл мойын бұруы және олардың экспорттық мамандануының ұқсастығы бұрынғы кеңестік елдердің ықпалдасу процесін едәуір тежеді.

Экономикалық ықпалдасу, аймақта ықпалдастық ұйымдарының (ЦАЭС, ЦАС) құрылуына қарамастан, жекелей алғанда, Қазақстан тарапынан күш-жігер жұмсалғанның өзінде Орталық Азия шеңберінің өзінде де тым саябыр болып отыр. Оның бұлай болуына бірнеше себеп ықпал етуде, солардың ішіндегі ең бастысы – экономиканы реформалау қарқыны мен моделінің әртүрлілігі, экономикалық өсу қарқынының әр деңгейде болуы, ішкі шағын міндеттерді шешу үшін экономикалық тетіктерді пайдалану ерекшеліктері, сондай-ақ Орталық Азия геосаясатын қарастырған кезде айтылған факторлар.

Сөйте тұра, болмашы ілгерілеудің барына қарамастан, ықпалдастық процестері ЕурАз-ЭК және ЦАС шеңберінде айрықша қуатталып келеді. Бұл тұрғыдан алғанда мына жай әрі маңызды, әрі өрісті болды деуге болады: Шолпан-Атада өткен ЕурАзЭК ықпалдастық комитетінің 6 мәжілісінде экономикалық мәні бар таза ықпалдастық мәселелерінен басқа (бірыңғай кеден тарифін, еркін сауда-қаржы айналымын енгізу), астыртын миграция, ше-

қараны қорғау, дәлірек айтқанда, қауымдас-тық шекараларын қорғау жөніндегі өзара бірлесе қимыл жасау жөніндегі келісімшарттың жобасы сияқты мәселелер қаралды. Бұл соңғы құжатқа 2003 жылдың мамыр айында қол қойылатын болып белгіленді.

Сөйтіп, менің ойымша, Ұжымдық қауіпсіздік келісімшартты ЕурАзЭК-пен қатысушылардың жалпы құрамы және көзқарастары жағынан сәйкес келетіндігін ескерсек, олар бір-бірін толықтырып, дамуға ынталандырады. Ең болмағанда, былай деп тұжырымдауға болады: бұл елдердің арасындағы экономикалық қатынастарды ынталандыру арқылы олардың ішкі тұрақтылығы мен қауіпсіздігінің әлеуметтік-экономикалық мәселелерін де шешуге болады.

Өз кезегінде ШБҰ (ШОС) экономикалық өзара байланысты дамыту міндетін ең басты басымдықтардың бірі ретінде алға қойып отырғаны да аян.

Сонымен, кеңестік дәуірден кейінгі кеңістікте бірнеше ықпалдастық құрылымдар пайда болды, олар – ТМД, ЕурАзЭК, ЦАС, ГУУАМ. Неге бұлай болды десек, ол жайдан-жай қойылған сұрақ емес.

Ең алдымен, ТМД-ның өзін алғашқыда әртүрлі ойыншылар мен қатысушылар мүлдем қарама-қайшы тұрғыдан қабылдады. Жалпы

ТМД тарихы саясат пен ондаған миллион адам тағдырындағы объективті және субъективті тоғысулардың өте таңғаларлық түзілісі болып табылады. Бірақ бұл өз алдына бөлек тарих.

Тұтастай алғанда, ТМД құрамына енген елдердің бір бөлігі бұл Еуропа Одағы сияқты болашақ берік ықпалдасқан жүйе болады деп есептеді. Ал екіншілері ТМД-ны бұрынғы КСРО-ның өзімен-өзі түпкілікті әрі тыныш түрде ыдырауы үшін құрылған ұйым деп ұқты және Достастықтың ішкі байланыстары неғұрлым босаң болса, солғұрлым жақсы деп ойлады.

ТМД-ны түсіну модельдерінің айырмасы бұл ұйым шын мәнінде президенттердің клубына айналып бара жатқанға дейін мәлім болған кезде, ықпалдастықты жақтайтын бірқатар лидерлер өзара тығыз байланысқан аймақтық бірлестіктер құруға кірісті. Егерде біз 1990 жылдардың орта кезінде біртұтас экономикалық кеңістік немесе еркін сауда аймағын құруға келісе алған кезде, онда әрине дәл бүгінгідей қаптаған аймақтық одақтар болмас еді, ал ТМД, сөз жоқ, ең құрығанда, Еуразиялық пішіндегі әсері зор әрі дами түсетін ықпалдастық бірлестігі болып шығар еді. Бірақ жағдай әр түрлі себептер мен сценарийлер бойынша ықпалдастыққа қарсылық тұрғысынан дамыды да, бүгінде енді бізге ықпалдастық

қаңқасын жаңа мәжбүрлік пен тәуекел неғайбылдықтарды ескере отырып, құрастыруға тура келіп отыр.

Орталық Азия аймағына басқа ойыншылар тек экономикалық жобалар, экономикалық мүдделер арқылы тартылып, басқа ойыншылар өздерінің ұлттық мүдделерін іске асыруға ұмтылуда.

Экономикалық мүдделердің астарында саяси және әскери ындын бары да құпия емес. ТРАСЕКА немесе ГУУАМ шеңберіндегі транспорттық-транзиттік жобалардың бәрін, Каспий аймағынан тартылатын құбырлар бағыты төңірегіндегі ойындарды нақ осы мүдделер аясында қарау керек.

Мына жайды арнайы айтқым келеді: Каспийдің экономикалық дамуы, мұнай-газ құбырлары мен транспорт магистральдары (батыс, солтүстік, оңтүстік және шығыс бағыттар) аймақтық қауіпсіздік жүйесін құрудың маңызды факторы болып табылады. Сонымен бірге бұл – қауіп-қатердің де барып тұрған қайнар көзі.

Жалпы ҰҚК (ДКБ) мен ШБҰ (ШОС) елдерінің әлсіз экономикалық ықпалдастығы өзiрге бұл құрылымдардың дамуын тежеуші факторға айналып отыр.

Бұған қоса мына жайды да айтуға болады: бірқатар елдерде түбегейлі күштермен

бірлесуге ынталы белгілі бір саяси топтар бой көрсетіп жүргені де аян.

Мысалы, саясат Олимпіне қол жеткізе алмай жүрген аймақтық элиталар орталық билікке қарсы төңкерісшіл экстремистік топтармен ортақ мүддеге келе алады.

2002 жылғы Қырғызстандағы Ақсый оқиғалары *бұл елдегі саяси либерализмнің біршама деңгейде өріс алуына қарамастан саяси экстремизмнің өрши түскендігін айқын көрсетті.*

Ол ол ма, Орталық-Азиялық мемлекеттердің экстремистік және қылмысты топтары табысты көп беретін есірткі саудасына қатысуда. Заңсыз есірткі саудасы Латын Америкасы мен Оңтүстік-Шығыс Азиядағыдай аймақта қылмысты әрекеттердің әр түріне алып келеді. Қылмыстық топтар бірде аймақты бақылауда ұстау үшін күрессе, бірде өздерінің операцияларын, атап айтқанда, Ауғанстан аумағынан өткізілетін транзитті есірткілерді жеткізу үшін осы елдердің құқық қорғау органдарымен беттеседі.

Ақырында, этникалық сипаттағы қақтығыстардың туындауына да негіз бар. Күрделі экономикалық жағдай этностар арасындағы қарым-қатынасты ушықтырып жіберді, әсіресе олар бірге тұратын жерде жағдай шиеленісіп, сепаратистік пиғылдарға жол ашу-

да. Мұның негізінде аймақтың этникалық құрылымының күрделі сипатын аңғаруға болады.

Аймақтың осындай ерекшелігінен құрала-тын ықтимал шиеленістер бұл елдердің бірі болмаса екіншісіндегі ішкі тұрақсыздықты бүкіл аймақтағы тұрақсыздықтың пілтесіне оңай айналдырып жіберуі мүмкін.

Сондықтан мұндай жағдай қауіпсіздік проблемасын бірлесе шешу үшін өзара тығыз байланысты және ортақ консенсус іздестіруді қажет етеді. Дегенмен қалыптасқан проблемаларды тар шеңберде шешу бірқатар себептердің салдарынан кей жағдайда оңайға түспейді.

Содан келіп үшінші күшті жұмылдыру қажеттігі туындайды: олар бір жағынан, беделді төреші әрі әлемдік демеушілік рөл атқарса, екінші жағынан, аймақтағы елдерді сыртқы бүлдіруші күштерден қорғайтын қуатты әскери көмек болмақ. Мұның өзі, сөз жоқ, ШБҰ (ШОС), ҰҚК (ДКБ) аясында, әсіресе бейбітшілік орнату, шекараларды қорғау тұрғысынан елдер арасындағы өзара байланысты арттыра түсуге ынталандырады.

Алайда көп нәрсе саяси элитаға, олардың екіжақты және көп тармақты келіссөзге ынта білдіруіне байланысты. Тек солардың мемлекетаралық және ішкі қайшылықтар мен алауыздықтарды бірлесіп шешуге деген саяси

еркі мен ынта-ықыласы ғана аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, әскери-саяси өзара қарым-қатынасты тереңдету жолында жемісті нәтижеге бастай алады.

Жалпы бұл процестерге бүкіл әлемдік дамудың объективті заңдылығының көрінісі деп қарау олардың заңдылық сипатын танытса керек. Олар жаһандану процесінің жалпы арнасындағы дәстүршілдікке бет бұруда жатыр. Мұның өзі диалектикалық түрде дүние жүзінің технологиялық және мәдени жаңғырту (модернизация) процесіне жауап ретінде туындаған. Егер былай деп тұжырымдасам, шындықтан шығып кетпеспін деп ойлаймын: *әр түрлі себептердің салдарынан толыққанды және ілгерішіл ниетпен жаһандану процесіне қатысудан сырт қалған елдер экстремистік және бүлдіргіш сипаттағы күштердің ықпалына түспей қоймайды.*

Бұл жағдай, өз кезегінде, сыртқы қауіпті күштерге қарсы бағытталған қауіпсіздік жүйесінің тиімділігін азайтып, тек әскери тұрғыдан араласу ғана емес, бүкіл қоғамның терең экономикалық және саяси-идеологиялық өзгерістерге енуін талап етеді. Олай болса, аймаққа қуатты экономикалық әлуеті бар күштер қол ұшын берулері керек.

Саяси және экономикалық егемендік алу процесіне байланысты Орталық-Азиялық ай-

мақ қорғаныс инфрақұрылымын сақтау проблемаларымен бетпе-бет келді, ол бұрын КСРО қорғаныс жүйесінің құрамдас бөлігі болып келген-ді.

Атап айтқанда, аймақтың әскери географиясына өзгерістер енгізу, ПВО жүйесін әлсіретіп алу, шекараларды қорғау, Қарулы Күштердің жарақтандырылуын кеміту, қару-жарақтар мен әскери техниканың тозып ескіруі, әскери-өнеркәсіп кешені кәсіпорындарының жұмысының тоқтап қалуы және басқа да проблемалар туындады. Әскери объектілерді қаржыландырудың қиындауы, жабдықтар мен түрлі қару-жарақтардың ұрлануы, Қарулы Күштерді бір жерден екінші жерге көшіру кезіндегі талан-тараждар бірқатар объектілердің бүлініп, істен шығуына әкеп ұрындырды.

Осыдан келіп, ТМД елдерінің нақты қорғаныс қуатының жай-күйін саралаған кезде, оны түбірінен нығайту міндеті туындады. Бұл проблемалардың шешімі ҰҚК мен ШБҰ-ның аймақтық әскери-саяси құрылымдарын құру болып табылды.

Әскери тұрғыдан алып қарағанда, ҰҚК бұрынғы бірыңғай әскери-стратегиялық кеңістікті қайтадан ықпалдастыруға бағытталған болатын.

Дегенмен ҰҚК шеңберінде бірыңғай ПВО

жүйесін және шекараларды қорғау, қандай елеулі проблемалардың болуына қарамастан, күшінде қалдырылды.

ШБҰ өз кезегінде Қытаймен арадағы шекаралық проблемалардың өршіп, нақты соғыс қатеріне ұласпауына ықпал жасауға бағытталған болатын. Оның шеңберінде әскери күш қолданудан гөрі саяси тетіктерге жүгінудің басым болуы – ең бір басты мақсатты шешуге – ҚХР арасындағы қарым-қатынасты ретке келтіруге мүмкіндік берді, бірақ бұл басқа қауіп-қатерлермен күресу тұрғысынан “ойыннан тыс” болып шықты.

Сөйткенмен, бұл жағдайға мен ерекше мән беремін, себебі Орталық Азиядағы аймақтық қауіпсіздік жүйесінің дамуында маңызды бір ерекшелік дәстүрлі қауіп-қатер – үшінші бір елдің аймаққа әскери басып-кіруінен дәстүрден тыс қауіптердің басым болуы еді.

Орталық Азиядағы дамудың геосаяси, экономикалық және өркениетті ерекшеліктерін ескерсек, мұнда дәстүрден тыс сипаттағы қауіп-қатерлер, дөп басып айтқанда, терроризм, діни экстремизм, халықаралық есірткі бизнесі және ұйымдасқан қылмыс түрлері басым екен. 1990 жылдары Тәжікстанда болған шиеленісті қақтығыстар, ішінара болса да, осыны көрсетті емес пе.

Қалай дегенмен, аймақтағы ішкі проблема-

лар сол елдердің жауапкершілігіне жататын объект екенін дұрыс сезіну қажет.

Әскери шеңбердегі стратегияға келетін болсақ, ол жоғары маманданған, әскери-саяси құрылымдарға қатысушы елдердің Қарулы Күштерімен өзара тиімді күш-қимыл таныта алатын негізге аяқ тіреуі керек. Қазақстан Республикасы сондай құрылымның құрамына енген және қала беруді де жоспарлап отыр.

Дербес қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін ҰҚКҰ шеңберіндегі ауқымы кеңейіп келе жатқан әскери-техникалық байланысты барынша пайдалану қажет. Оның сипаты мен мазмұны отандық Қарулы Күштерді қайта құрып жетілдіру бағытымен тығыз байланысты болуға тиіс.

Өзінен-өзі түсінікті жай, мұндағы ең баса назар аударатын мәселе – құрамында икемді жедел қимыл көрсететін күштер, авиация, ПВО, нысанаға дәл тиетін қару-жарақтары және барлаудың осы заманғы құралдары бар тиімділігі өте мығым Қарулы Күштер құру.

Мұндай түбірлі қайта жаңғыртудың өмірлік маңызды қажеттілігі ықтимал соғыс қатерінің өзіндік сипатынан, шағын және орташа деңгейдегі қарулы қақтығыстардың жиі-жиі бой көрсетуінен туындап отыр. Бұған аймақтың әскери географиясының ерекшелігі – жер аумағының кеңдігі, шекаралардың ұзындығы

және халықтың сирек мекендеуі оңтайлы келуде.

Бір сөзбен айтқанда, Қазақстанның әскери құрылым саласында алға қойған міндеттері ұшы-қиырсыз көп. Оның кез келгенін бір демде шешіп тастау мүмкін емес. Қалай дегенмен, бұл ұзақ та қиын процесс екенін мойындауға тура келеді. Бірақ оның бәрін немесе көпшілігін шешудің түйіні біреу: оларды ойдағыдай шешкенде ғана Қазақстан өзінің негізгі міндеті – тұрақты және ұзақ мерзімге негізделген ұлттық және мемлекеттік қауіпсіздігінің қалыптасқан режимін берік ұстай алады.

* * *

Сайып келгенде, Қазақстанның ұлттық және мемлекеттік қауіпсіздігіне, азаматтық қоғамның іркіліссіз дамуына әрі әлеуметтік-экономикалық прогреске қауіп төндіретін түртүсі нақты және анық сезінуге болатын қауіп-қатер бар екені рас.

Оған қарсы әрекет қаншалық аз болса, бұл қауіп-қатерлердің зардапқа ұшырату қаупі соншалық бел ала бермек. Сондықтан оларды қарапайым түрде айтып тұжырымдау да, төнуі ықтимал қауіптің алдын алып болжап талдап отыру да Қазақстанның бүгінгі-ертеңгі

қауіпсіздігін қамтамасыз ету жолындағы бет-ашар баспалдақтар болып табылады. Қазақстанның қауіпсіздігіне тән бүгінгі деңгей “өзімен-өзі тұйық” тұрған нәрсе емес. Қазіргі Қазақстан тұрақтылық және бейбітшілік сүйгіш қуатымен ерекшеленеді, бірақ бұл “status-quo” адамгершілік, интеллектуальдық, рухани күш-жігердің дәйектілігі арқасында, белгілі бір саяси ерік-күшті жұмылдыру арқылы ғана мүмкін болып отыр.

Бүгінгі біздің Қазақстан қоғамы транзитті экономиканың аяқталу сатысында тұр, біртіндеп жаңа мәдениет, жаңа қоғамдық қатынастар өркен жайып келеді, азаматтық қоғамның нышандары беки түсуде, белгілі әлеуметтік-психологиялық орта тек Қазақстанда ғана емес, бүкіл Орталық-Азиялық аймақта қалыптасып келеді. Осы құбылыстармен қауіпсіздік құрылымының да тығыз бірегей байланысы бар.

Экономиканың, мәдениет пен саясаттың даму қарқынына және оның сипатына тек қол жеткен қауіпсіздік қана әсер етіп қоймайды, сонымен бірге қауіпсіздікке қол жеткізу шараларының қалай атқарылып, ол қай дәрежеде қуатталып отырғанының да әсер-ықпалы аз емес. Сондықтан ұлттық және мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз етуге байланысты біз таңдаған әдістер мен жүйелер Қазақстанның

саяси, әлеуметтік, қоғамдық және экономикалық дамуына неғұрлым оңтайлы ықпал ететіндей тұрғыдан таңдалып алынуы керек.

Қауіпсіздік жүйесі мен бейбітшілікті қамтамасыз ету жолында қалыптасқан дүние жүзіндегі әр түрлі елдер мен аймақтардың ұшан-теңіз тәжірибесін де ескермей болмайды. Бұл өзінен-өзі түсінікті, аймақтық қауіпсіздікті қалыптастыру үшін мына жайды анық елестету керек: ең алдымен, аймақтық қауіпсіздік дегеннің өзі не, оның сыртқы аймақтық және халықаралық қауіпсіздікте алатын орны қандай, сонымен қатар және ол ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету кезінде қандай рөл атқармақ.

Ұлттық қауіпсіздіктің міндеті елдің негізгі, өмірлік аса маңызды мүдделері – ұлттық дербестікті, аумақтық тұтастықты, халықтың өмірін қорғауды кепілді түрде қамтамасыз ету болып табылады. Бұл тұрғыдан келгенде, ұлттық қауіпсіздік мемлекеттің *өмір сүруін қамтамасыз ететін* жүйе түрінде танылады: ұлттық қауіпсіздік болмаған жерде мемлекеттің өзі де жоқ.

Мемлекет пен қауымдастықтардың әр түрлі даму кезеңіне тән өзіндік әр деңгейлі қауіпкәтері болатыны сияқты, кейінгі кезеңнің де ғаламдық және аймақтық қауіпсіздігінің өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл тұрғыдан

мемлекеттердің тәртіп жүйесі мен өзара қарым-қатынастарының ерекшелігінен туындайтын қауіпсіздік құрылымдары қалыптасуының тарихи аспектілерін назарға алу артықтық етпейді.

Тарихқа көз жүгіртсек, XVII ғасырдың басында Еуропада Отыз жылдық соғысқа дейін және осы соғыстың кезінде бас-көз жоқ соғыс қимылдары ұдайы орын алып отырған. Бұл кезең ішінде үздіксіз соғыс пен қақтығыстар лаңына Еуропаның барлық мемлекеттері түгел дерлік тікелей немесе жанама түрде тартылып отырған. Бір-бірімен соғысушы мемлекеттердің күш-қуаттарының әбден сарқылғандығы сондай, қырқысушы жақтардың қай-қайсысы үшін де мұндай соғысты одан әрі жалғастыру түкке тұрғысыз және барып тұрған апаттың өзі болатын. Сөйтіп 1648 жылы Отыз жылдық соғыстың Вестфаль бітімі дегенмен аяқталуы тұңғыш рет халықаралық қатынастар жүйесінің жаңаша халықаралық-құқықтық нышанын қалыптастырып пішіндеді.

Вестфаль бітіміне қол қою арқылы халықаралық қатынастарды белгілі дәрежеде реттеуге қол жеткізілді, сол кез үшін мүлде тосын ұлттық мүдде, мемлекеттік егемендік деген сияқты жаңа ұғымдар пайда болды. Сол кездегі заман үшін өте прогрессивті мәні бар Вестфаль халықаралық қатынастар жүйесі

шын мәніндегі халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін тұңғыш халықаралық-құқықтық жүйе болды. Бейбітшіліктің бұл жаңа жүйесі халықаралық аренада мемлекеттің орнын дәл анықтауға жол ашып, олардың өзара қарым-қатынасында жүйелілік болуына негіз жасады. Сол кезеңнің төл мұрасы әрі бейбіт өмір құрылысының жаңа қағидасы күні бүгінге дейін сезіледі – дүние жүзі сол уақыттан қазіргі шаққа дейін Вестфаль бітімі айқындаған жағдайдан туындаған халықаралық-құқықтық жүйе заңдарымен өмір сүріп келеді.

Вестфаль бітімінен кейін қалыптасқан геосаяси құрылым Еуропаға елеулі қақтығыссыз Ұлы Француз революциясына дейін өмір сүруге мүмкіндік берді. Нақты мысал болатын бір жай, аз болсын яки көп болсын, осы бейбіт кезеңде Еуропада аймақтық қауіпсіздіктің толыққанды жүйесі орнады.

Бұл жағдай тарих аренасына “қажымас корсикандықтың” қарасы жедел шарықтап шыққанға дейін созылды, ал оның өзімшілдік ындыны Еуропа мен әлемде қалыптасқан шекаралар мен халықаралық құқықтық нормаларды тәрк еткен еді. Наполеонның тақтан тайдырылуы және француз империясының күйреуі заңды түрде 1815 жылы Вена конгресінде бекітілген жаңа геосаяси құрылымның тарихи негізін салды. Вена әлемдік тәртібі Ресей им-

периясының әскери қуатымен және басқа да – Пруссия, Австрия, Ұлыбритания сияқты жеңімпаз елдердің қолдауымен дәйектеліп, халықаралық форум – Қасиетті Альянс шешімімен бекітілді. Жаңа әлемнің қатері бонапартшыл реваншизм деп жарияланды.

Еуропадағы бейбітшіліктің бұдан былайғы уақытта кепілі болуға тиіс жеңімпаздар өз үлестерін шектеп тұра алмады, олай етпей қайтсін! Пруссия өзінің кайзерлік атауын пайдаланып, Германияны қол астына біріктірді, сонымен бірге франциялық Эльзас пен Лотарингияны қосып алды. Австрия әр түрлі елдер мен халықтарды біріктірген Австрия–Венгрия империясына айналды. Ұлыбритания аса ірі әлемдік отарлаушы держава болып шыға келді. Бұдан былай енді олардың құдіретті құқы ғана мәңгілік бейбітшілік пен қауіпсіздіктің бірден-бір кепілі болуға тиіс еді.

Қасиетті Альянс бейбітшілікті сақтаудан басқа қосымша міндеттерді де атқарды, ол – XIX ғасырдың бірінші жартысында әдіс ала бастаған ұлт-азаттық және революциялық қозғалыстарға (саяси экстремизмге) қарсы тежеу салу бастамасы болатын. Сөйтіп Қасиетті Альянс қалыптасқан шекаралар мен қоғамдық қалыптарды сақтауға, тұрақты ұстап тұруға кепілдік беретін тұңғыш ірі форум болды.

Бейбітшілік пен қақтығыссыз өмірге

кепілдік беретін неғұрлым жаңа жетілген жүйе ретінде Вена бітімі 50 жылға жуық өмір сүрді, сөйтіп Еуропа аумағында аймақтық қауіпсіздікке іргетас қаланды.

Тек XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басында ғана жаңа күштердің орталықтары – бірлескен Германия мен Италия, сондай-ақ “Үштік Одақ” құрып қуатын арттырған Австрия–Венгрия халықаралық қатынастағы күштердің арасалмағын біржола шайқалтуға әкеп соқты, бұл өзгерісте кейін “Антантаға” біріккен Ұлыбритания, Франция және Ресей шешуші рөл атқарды. Орталық күштердің қайшылығы ақырында Бірінші дүниежүзілік соғыстың басталуына алып келді.

Сонымен Бірінші дүниежүзілік соғыстың аяқталуы жаңа геосаяси құрылымның – Версаль–Вашингтон халықаралық қауіпсіздік жүйесінің басталуы болды. Дәл осы кезде халықаралық айналымға және дипломатия тіліне “ұжымдық қауіпсіздік” деген термин енді, қазіргі күнде ол ең өзекті ұғымға айналып отыр.

Бұл жолы бейбітшілікке басты кепілдік берушілер Ұлыбритания, Франция және АҚШ болды. Әлемге қауіп төндірушілер неміс реваншизмі мен Ресей большевизмі деп жарияланды. Бұлардан басқа Ұлттар Лигасы құрылып отыр, бірінші, ең ірі тұрақты түрде жұмыс

істейтін бұл халықаралық ұйым бейбітшілік пен халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге тиіс болды. Версаль–Вашингтон жүйесі дүние жүзінің бірқатар аймағында жеңімпаздардың пайдасын көздеп, ұтылғандардың ренішін тұғызып, қару-жарақтың саны мен сапасын алға тартты. Бұл реніш бірте-бірте келіп неміс реваншизмі мен жапон милитаризміне ұласты. Бұған ілесе неміс және жапон экономикасының күрт дамуы Германия мен Жапонияның Италиямен бірлесіп, “Берлин – Рим – Токио” белдеуін құруына мүмкіндік берді, олар енді халықаралық саяси-құқықтық тәртіпті өзгертуге ұмтылыс жасады. Ақырында, пайда болған қайшылықтар Екінші дүниежүзілік соғыстың басталуына әкеп ұрындырды.

1945 жылы Гитлерлік Германия талқандалды. Муссолини Римдегі Гүлдер алаңында өлім жазасына қиылды. Императорлық Жапония толық және сөзсіз жеңілгендігі туралы актіге қол қойды. Екінші дүниежүзілік соғыстың біржола аяқталуы жаңа геосаяси құрылым – Ялта халықаралық-саяси жүйесін дүниеге келтірді. Бұл жаңа құрылым адамзат тарихында жаңа дәуірдің басталғанын – ғаламдық бір-біріне қарсы тұру немесе айтылып жүргеніндей, қоскүндікті әлем дегенді жариялады. Ұзақ жылдарға созылған антагонистік екі жүйе арасындағы жарыс, халықаралық

қарым-қатынас екі ғаламдық блоктың – КСРО бастаған Варшава Шарты Ұйымы мен АҚШ бастаған Солтүстік Атлантика блогы НАТО (СЕАТО, СЕНТО, АНЗЮС) арасындағы теке тіреске айналды. Біріккен Ұлттар Ұйымы бейнесінде жаңа геосаяси бірлік және оның бас органы Қауіпсіздік Кеңесі пайда болды.

Мұндай ғаламдық деңгейде екі жақ болып қарсы тұру қырғи қабақ соғыстың басталуына – қарсылас екі жақ ашық соғысқа бармай-ақ ұдайы жасырын әрі ашық түрдегі идеологиялық, экономикалық және саяси бәсеке мен жаппай қарулануға көшті. Мұндай геосаяси құрылым жағдайына мүлдем жаңа қатер – ядролық соғыс қаупі мен адамзаттың жаппай жер бетінен жойылу апаты алға шықты.

Соғыс шиеленісінің ешқандай болашағы жоқ екендігі, екі жақтың да тұтастай қырылатыны – халықаралық тайталасты бәсеңдету талабына бағытталды. Оның ең маңызды бір шарасы “Хельсинки процесі” болды, Еуропадағы қауіпсіздік пен бірлескен іс-қимыл (СБСЕ) жөніндегі Кеңес өткізумен аяқталған бұл шараның қорытындысында 1975 жылы Хельсинки актісіне қол қойылды.

Кеңес Одағы мен Варшава Шартының жойылуы, қырғи қабақ соғыстың аяқталуы жаңа геосаяси құрылымға және халықаралық қақтығыстардағы жаңа өлшемдерге – бір бағытты

дамуға алып келді. Қауіп-қатердің жаңа типологиясы пайда болды. Алдыңғы қатарға біраз ғаламдық қауіп-қатерлер (терроризм, есірткі бизнесі, жасырын миграция және басқалар) шықты. Әр түрлі саладағы, оның ішінде, саясаттағы жаһандану туралы сөз қозғала бастады. Шектеулі егемендік доктринасының жаңа нұсқасы ретінде гуманитарлық интервенция ұғымы пайда болды. Негізгі халықаралық орталық күштер АҚШ бастаған антитеррористік коалиция туының астына бірікті.

Бірерістіліктің қазіргі кезеңіне мынандай сипат тән: егер былай деп айту мүмкін болса, қарсыластықтың үлкен бір жағы көптеген “ұсақ-ұсақ” қарсыласушыларға бөлінген. Планетаның әр түрлі аймағындағы мемлекеттер алып державалардың біреуінің қорғаштауына сене алмай, өзді-өздері бейтарап қалғандай халге ұшыраған. Сөйтіп ғаламдық қарсы тұрудан оларға мұра болып қалған бөлек-бөлек “шағын қырғи қабақ” майданда өздері шешім қабылдауларына тура келді.

Бұған дейін көңіл аударғанымдай, халықаралық және ғаламдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, сонымен алып державалардың саясаты мен әр түрлі халықаралық ұйымдардың қызметіне байланысты болып отыр, ал олардың ең бастылары – БҰҰ және оның шешуші институттары ҚК, Бас Ассамблея, МАГАТЭ және басқалар.

Бұлармен қатар соңғы кезде терроризм мен экстремизм проблемаларын шешуді АҚШ бастаған халықаралық Антитеррористік коалиция өз мойнына алған. НАТО мен Үлкен Сегіздік бұдан басқа да бірқатар мәселелерді өз қолдарына алуға тырысуда.

КСРО ыдырағаннан кейін Орталық Азия аймағы Мәскеудің тікелей жауапкершілігіне жататын өңір болудан шықты және де-факто түрінде жауапкершілігі әр түрлі аймақтардың шекарасында қалды.

Бірөрісті аймақтық парадигма енді көпөрістілікке ауысты. Орталық Азияны өздерінің ықпалын жүргізетін аймаққа айналдыруға АҚШ, Қытай, сондай-ақ басқа да бірқатар орталық күштер (Түркия, Ислам әлемі, ЕС, Үндістан) құлық білдіре бастады. Мұны айтқанда қазіргі халықаралық үрдістерді және аймақтық ахуалға мемлекеттік емес ойыншылар – трансұлттық корпорациялардың, мемлекеттік емес және халықаралық ұйымдардың трансшекаралық қылмыстардың әсерін ескеру қажет.

Сондықтан аймақтық геосаяси ахуалды қарастырған кезде үш деңгей барын түсініп алған жөн.

Белгілі болып отырғандай, Орталық Азиядағы аймақтық қауіпсіздік ең алдымен, АҚШ, Ресей, Қытай үштігінің қатынастарына байла-

нысты. Бұдан басқа мұндағы геосаяси ахуалға ЕС, Түркия, Ислам елдері, мемлекеттік емес ойыншылар ықпал етеді. Сондықтан бұдан ең қарапайым, бірақ ақиқат мынадай түйін жасауға болады: жоғарыда аталған ойыншылардың өзара қатынастарының жайы көп ретте аймақтағы саяси процестердің барысын айқындап отырады.

Қарастырылатын екінші деңгей РФ, ҚХР-ге жапсарлас аймақтардағы, сондай-ақ Оңтүстік Кавказдағы, Оңтүстік Азия мен Орталық Шығыстағы геосаяси ахуалдарға байланысты.

Ал үшінші деңгей аймақтағы Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Түрікменстан елдерінің арасындағы қатынастардың қаншалықты беріктілігі мен серпінділігіне байланысты.

Орталық-Азиялық аймақтың өз ішіндегі тұрақсыздығына төнетін қатер деп мынадай бірқатар ықтимал шиеленіс желілерін айтуға болады:

– Әлеуметтік-экономикалық жағдайдың ширығуы, аймақтағы мемлекеттердегі кедейшілік деңгейінің өсуі, әлеуметтік жіктелістің асқындау проблемасы тұрақсыздықтың өріс алуына нағыз қолайлы жағдай туғызады.

– Тұтастай алғанда Орталық Азияның және

аймаққа енетін мемлекеттердің қандай өркениетті жолды таңдау арқылы даму мәселесі қатерлі жүйеге айналып отыр.

– Көрініп отырғанындай, судың тапшылығы ұзақ уақыт бойы өзекті болып қала береді.

– Аймақтың тағдыры аса күрделі экологиялық ахуалмен анықталатын болады.

– Орталық Азия аймағының халықаралық маңыздылығының негізгі факторы оның табиғи ресурстары болып табылады. Оның құрлықаралық байланыс тораптарының бойында жатуы, сондай-ақ Қытай мен Ресей сияқты орталық күштермен іргелестігі өз алдына оңтайлы жағдай.

Табиғи, оның ішінде, энергетикалық ресурстар үшін өршіп тұрған күрес жағдайына Орталық Азия ерекше ынта туғызып отыр. Табиғи байлықтардың – мұнай мен газ, түсті және өте сирек кездесетін металдар, алтын, күміс, уран және басқа кендердің мол қорын иелік етуге әлемдік державалардың ынтасы тууда, аймақтың дүниежүзілік экономикадағы маңызын арттыра түсуде.

Соңында айтарым, көмірсутекті, биологиялық ресурстарға бай Каспий теңізінің стратегиялық маңызы айрықша орында тұр.

Ол ол ма, сонымен қатар Орталық Азия “Тұрақсыздық иіні” деп аталатын белдеумен іргелес орналасқан, жыл сайын, жоғарыда

айтқандай мұндағы ашық, астыртын қатерлер өскен үстіне өсіп келеді, мұның өзі аймақтағы проблемалар мен перспективаларға әлем қауымдастығының көңілін аударуда.

Сонымен қатар, Орталық Азия – ірі-ірі әлемдік өркениеттердің – ислам, орыс – православие, қытай – конфуций, батыс мәдениеттерінің тоғысында тұрған аймақ.

Сөйтіп халықаралық саясат экономика мен қауіпсіздік тұрғысынан келгенде Орталық Азия жетістікті дәрежеде өзінше бір маңызды аймақ болып табылады.

Тек сондықтан да аймақтағы саяси ахуалдың даму болашағын, оның қай жаққа – тұрақтылықты бүлдіру немесе оны одан әрі нығайту бағытына бұрылуын Орталық-Азиялық аймақтың геосаяси маңыздылығына қарай ажыратуға болады.

Сонымен қорыта келгенде, бұдан былайғы геосаяси ахуалды және жаһандық, аймақтық шешуші ойыншылардың ықтимал стратегиялық ойындарының ақысы салыстырмалы тұрақтылықтың қанша уақытқа созыларын болжауға мүмкіндік береді. Бірақ бірқатар шешілмеген проблемалар, қауіп-қатерлер мен ашық бас көтерулер аймақтық қауіпсіздіктің құбылмалы және уақытша екендігін көрсетеді, сондықтан оны әлсін-әлсін қадағалап, безбенге салып отыру қажет.

Орталық-Азиялық аймақтағы сенім

деңгейі жеткілікті мөлшерде екендігін айтуға болады.

Аймақта біршама тұтастықтың, “жақындастыратын белдеулердің” бар екендігін танытатын белгілі мәдени, лингвистикалық және тарихи бастаулар да жоқ емес. Мәселен, Орталық Азияның барлық елдері түгел дерлік өздерін түркі мәдениетіне жатқызады, аймақтағы тұрғын халықтың басым көпшілігі ислам дінінің суннит тармағына жататындар, халықтың дені, аз болсын, көп болсын, орыс тілін меңгерген. Аймақтағы бұл елдердің тарихында ортақ жайлар да жеткілікті.

Күрделі проблемалардың болуына қарамастан, әйтеуір қауіп төніп тұр деп қара аспанды төндіре беруге болмайды. Ондай фатализмнің әсері тек шарасыздыққа я болмаса, оларды іс жүзінде шешетін немесе мүлдем тоқтататын шаралар қолдануға толық тосқауыл болуы мүмкін. Ұлттық және мемлекеттік қауіпсіздік бізге соқпайды деп кесіп айтуға болмайды, сондықтан біз қолданып отырған, әлі де қолданылатын шаралар, егер қатердің қайдан келетінін тоқтатпағанның өзінде, тым болмаса, оның зиянды салдарларын азайтуға септігі тимек.

Сонымен бізге сын болатын таяудағы онжылдықта көп шығындалмай, мүдірмей өту үшін қауіпсіздіктің біртұтас тұжырымдамасы

шеңберінде қандай жалпы сипаттағы шаралар кешені қажет? Менің түсінігім бойынша олар бірнеше бағыттардан тұрады.

Біріншіден, стратегиялық мақсат ретінде біртұтас Орталық-Азиялық геосаяси блогын қалыптастыруды одан әрі дамытып, жалғастыра беру керек.

Аймақтағы елдердің арасында әскери қарым-қатынасты және тәжірибе алмасуды ширатқан жөн. Бірлескен әскери жаттығулар өткізіп, оған қатысу керек.

Мәдени ықпалдастық негізінде мәдени және өркениеттік “белдеулерді” нығайтудың орны ерекше.

Ішкі аймақтық қақтығыстарды азайту, сенімділікті арттыру бағытында талпыныс жасаған дұрыс. Орталық-Азиялық мемлекеттердің бәрінің стратегиялық дамуын ескере отырып, оларды өзара сәйкестендіруге ұмтылу қажет.

Су, энергетика, шикізат және басқа тұрғыдағы (мысалы, Орталық-Азиялық су, мақта және күріш бірлестіктерін құру сияқты) қайшылықтарды шешуге ұмтыла отырып, бірлескен кәсіпорындар мен ұйымдар құрса болар еді.

Аймақтың барлық елдері арасындағы шекараларды делимитациялауды аяқтауға күш салу керек.

Екіншіден, ірі-ірі сыртқы ойыншыларды жақындастыруға және өзара қарым-қатынаста болуға ынталандыра отырып, көптармақты саясат жүргізуді жалғастыру қажет.

“Басқарылатын дағдарыс” және “тұрақсыздықты экспорттау” сияқты әр түрлі стратегияларға қарсы тұру мақсатында барлық маңызды деген аймақтық орталық күштермен қарым-қатынасты күшейткен жөн.

Қауіпсіздікті көпдеңгейлі және көптарапты жолдармен қамтамасыз етуді жалғастыру қажет.

Мұндай жағдайда қауіпсіздік аясында аймақтық бірлестіктердің экономикалық, саяси және мәдени тетіктерін күшейтуге күш-жігер жұмсаудың маңызы ерекше.

Ақыр соңында, тұрақтылықтың шоғырлану шеңберін Қазақстан мен Орталық Азия төңірегінде қалыптастыруды жалғастыру қажет.

Дүниежүзілік тәжірибе көрсетіп отырғанындай, мемлекеттік және аймақтық қауіпсіздікті аймақтың шекара бойындағы мемлекеттерімен қауіпсіздік аясындағы қарым-қатынас негізінде дамыту керек.

Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігі Орталық-Азиялық қауіпсіздігімен тығыз байланыста өрістеуге тиіс. Мұндағы қауіпсіздікті Орталық Еуразия қауіпсіздігінен бөліп-жара қарауға

болмайды. Орталық-Еуразиялық аймақ қауіпсіздіктің еуразиялық жүйесінің бөлігі және ғаламдық қауіпсіздік жүйесінің де бөлігі болып табылады. Осыған байланысты ықтимал қауіп-қатерлер мен бой көтерулердің барлық тұспал бағыттары бойынша, айтылып жүргендей, қауіпсіздік белдеулерін құру қажет.

Тұтастай алғанда, бүкіл аймақтық орталық күштердің қатысуымен ұжымдық қауіпсіздік жүйесін қалыптастыруға ұмтылыс жасамай болмайды.

Сөз жоқ, қауіпсіздіктің шешуші кілті Орталық-Азиялық мемлекеттердің өзді-өздерінің көпжақты қарым-қатынас жүйесі болып табылады.

Біздің ықпалдастыққа деген ұмтылысымыз бұл тек экономикалық прагматизм ғана емес, бұл қауіпсіздіктің де кілті. Ешкім өзінің экономикалық және сауда саласындағы әріптесіне неғайбыл тұрақсыз жағдайды қаламайды. Сондықтан да Орталық Азия бойынша біздің көршілеріміздің тұрақтылығы Қазақстан үшін ерекше маңызды. Осындай ашық та айқын көзқарас бұл бағыттағы барлық нақты қадамдарымыз бен Қазақстанның аймақтағы сыртқы саясатының сыннан өткен беталысын толық түсіндіре алады деп ойлаймын.

Көп ретте Орталық Азияның қауіпсіздігі саяси элитаның еркі мен парасат кемелділігіне байланысты анықталатыны да рас. Тәуелсіздік жылдары ішінде қалыптасқан лидерлердің арасындағы өзара түсіністік деңгейі көптеген сарапшылар болжаған мемлекетаралық қақтығыстардың ең пессимистік сценарийлерінің жүзеге аспауына дес берді.

Ондай сценарий ешқашан іске аспайтынына мен кәміл сенемін.

Түйін

Біздің өзімізді қоршаған қоғамның қалай өзгеретінін көріп-білуге қабілетіміз кәміл жетеді, оның есесіне, кейде өзіміздің қалай өзгеретінімізді аңғара бермейміз. Біз өзімізше мынау жаңадан пайда болыпты немесе бұрынғылар көзден ғайып болды ғой дейтініміз бар, алайда мен бір кездері былай ойлаушы едім, енді ойым мен әрекетім басқаша дегенге мейлінше сирек барамыз. Әсілі, адам өмірінің ұзына бойына тәннің ғана эволюциясы емес, сонымен бірге рухтың да эволюциясы серік болса керек.

Қазір әркім-ақ болған іске болаттай. Алайда белгілі бір істің болары болған соң ғана, әдетте айтылар жөн-жобада пәтуа болмақ. Өткендегі таным-түсініктердің кем-кетігі біздің ақиқат жолын зерделеуімізге дес береді.

Гәп мынада ғой, егер біз “сол кездегі” таным-түсінік өресінде анағұрлым дұрыстау деген жолмен жүрген болсақ, онда біз дәл сондай ықтималдылықпен нашарлау халге тап болып, бұрынғыдан да бетер шешімін таптырмайтын, бәлкім жазмыштық (фатальды) проблемаларға маңдай тіреген болар едік.

Қандай заңдылығының бар-жоғын былай қойғанда, дәл осы тұрғыда талай-талай дамыған мемлекеттердегі азаматтық қоғамның

даму жолдары ұзақ та созылмалы болғаны аян. Түптеп келгенде, мұның өзі уақыттың құзырындағы құбылыс — бүгіннің болғанын және өткеннің кем-кетігін зерделеу, мұнан кейінгі логика мен динамиканың барысын қапысыз етеді.

Оның бер жағында, демократия дегеніміз қоғамның горизонтальды емес, вертикальды прогресі. Демек тек ақылдылар ғана емес, ақымақтар да тауды жанамалап өте береді, алайда асқар тауларды ақыл, парасат, тәжірибе және ерлік қана бағындыра алады. Американың мемлекеттігіне екі жүз жыл екен, алайда осы кезең абсолютті демократияның ұдайы салтанат құрған екі жүз жылы емес.

Бұл екі жүз жыл бүгінгі АҚШ-тың болмысы болып отырған, демократия мен ашық қоғамға жетер жолдағы саяси және әлеуметтік сынақтар мен қателіктердің екі жүз жылы болды.

Линча соты, маккартизм, әлеуметтік бүліктер, нәсілдік сегрегациялар, шектеулі сайлау құқықтары — мұның бәрі де екі жүз жыл бұрынғы тарих емес, турасын айтқанда қоғамның шырқау шыңға бастар демократиялық моделі жолындағы күнделікті тар жол, тайғақ кешулермен тырбанған, бірақ жалтарысы жоқ жасампаздығы еді.

Біз, қазақстандықтар, рухтың сатылы өктемдігі, парықтаудағы келеңсіздік және

болашағыңды белгілеп берушілік үстемдік құрған, абсолютті жабық қоғамда ғұмыр кештік. Ал енді осыған біз кінәліміз бе?

Егер біз кез келген ахуалда, осылайша бізге зорлықпен таңылған рухтың құлы болып қала берсек, онда бәрінен де біз көбірек кінәлі болар едік, шүкір мұндайға таңғалу әзірше қолымыздан келеді. Сондай-ақ біздің бұрынғы көзқарастарымыз бен құндылықтарымыздың балаңдығын парақтап, өмірді жаңаша жаңғырта алмасақ та дәл сондай гәп болар еді.

Себебі, біздің тәуелсіздігіміздің, керек десеңіз, кез келген мемлекеттік тәуелсіздіктің қалыптасу тарихы дегеніміз бұл тек қана қоғамдық-саяси қайта құрудың тарихы емес. Бұл елеулі деңгейде, біздің әрқайсымыздың толысу тарихымыз. Бұл – өмірлік құндылықтарды, тіптен өмірдің өз мәнін психологиялық қайта парықтаудың тарихы. Бұл – әлемдік өркениеттің құшағына халықтардың және біздің әрқайсымыздың қайта оралуымыздың тарихы.

Дегенмен қайта оралу стратегиясын саралап, сол саралаған өреңмен ілгері жүру үшін өзіміздің түпкі мақсатымыздың әлем және әлемдік қоғамдастықпен шендескен болмыс-бітімін анықтап алуымыз керек.

Бүгінгі таңда біздің маңдайымызға жазылған дүние қандай? Шынымен-ақ бұл

дүниенің бет-бейнесі мен Адамзат дамуының динамикасын бір ғана ниеті бұзық адам өзгерте алатын болса, ол соншалықты шағын ба еді? Немесе кез келген ғаламдық зілзаланы уақыттың өзі емдеп, аз ғана сәттік есеңгіреуден кейін, бәрі де өз орнына келетіндей, бұл дүние соншалықты алып болғаны ма? Жоқ, әлде саясаткерлер мен саясаттанушылардың футуристік тұжырымдары әсем де интеллектуалды сәуегейлікке құндақталғандай, бұл дүние соншалықты шым-шытырық па еді?

Бәлкім, бұл дүниенің әбден құлдырағаны соншалық, әр түрлі клубтар мен жетекші орталықтардың стратегиясымақтарының “арам пыйғылдағы” адам социумы дамуының әзірше бізге беймәлім заңдылығына сайма-сай жүзеге асатын болар?

Адамзат баласы жүздеген мың шақырым қашықтықтағы Айдың бетін зерттеді, алайда аяқ асты дерлік жерде жатқан теңіз түбінің оннан бір пайызы да зерттелген жоқ.

Мамандар мен сарапшылар, өздерінің кәсіби дұрыстығына алдын ала сене отырып, планеталық социумның даму параметрлерін бейнелеп қана айта алады, алайда Буридан әдісі бойынша болжал жасаса, қарапайым адамның мінез-құлқындағы ақиқат сыр-себепті анықтап бере алмайды. Ал енді алысты болжап, алдағыны айтуды былай қойғанда,

нақтылы болашақ пен қысқа мерзімді келешектің бажайлануына келер болсақ, мұнда да сәуегей жұлдызшылар мен қаптаған пайғамбарлардың асығы алшысынан түсіп, олардың жүздеген болжалының бірі ғана келсе, оның өзі жай ғана жуықтаса болды, соларды өбектейтіміз бар.

Бүгінгі политологиялық ой-зерде, әлемдік қауымдастықтың қоғамдық-саяси эволюциясының іргелі заңдылықтарын “сезінуге” немесе жай ғана түсінуге, сонан соң жеке мемлекеттің, аймақтық қоғамдастықтың немесе бүкіл адамзаттың навигациялық қозғалыс картасын жасау арқылы жинақталған тетікті іске қосуға әзірше дәрменсіз болып отыр.

Тіптен жаңа әрі мейлінше әуезе болып отырған жаһандану ұғымдық категориясының өзі алуан түрлі түсіндірулер мен анықтамаларды еншілеп қана қойған жоқ, сонымен бірге объективті заңдылық түрткі болған әлемдік сана образы дегеннен бастап, “арандату теориясының” айнасы ретіндегі отарлық үстемдіктің пост-модернистік емдомға прагматикалық қондырғысы дегендей әркім мүлде әрқалай түсіндіріп жүр.

Бір шындықтың басы ашық, жаңа сапар ретінде жаһандану ақырына дейін түсініксіз болғанымен, бұл процестің бәйгесіне қосылғандардың жарқын болашағына айқын кепіл

бола алмайтыны, бірақ біздің өмірімізді түбегейлі өзгертуге қабілетті де, өзгертуге тиіс те құбылыс екені аян. Әзірше белгілі болып отырғаны, жаһандануға “ұйтқы болушылардың” прогресі мен оның ізін қуушылардың немесе былайғы бақылаушылардың арасындағы алшақтап бара жатқан сәйкессіздік барысында, жаһандану дүниежүзілік қауымдастықтың саяси-экономикалық құрылымында белгілі дәрежеде мемлекет рөлінің әлсіреуіне, қоғамдық ойдың бір ізге түсуіне мұрындық болып отыр.

Жаһандануда романтикалық оптимизм де немесе түнеріңкі философияшылдық та жоқ. Оның есесіне таза экономикалық прагматизм де, технологиялық прогресс әлемінің реализімі де, тұтыну мен өндірістің стандарттау режимі де бар. Бұл мәңгі шиеленістің әлемі, себебі, әзірше таза және қалаулы қалпында жаһандану жүзеге аспайды: жаһандану мен мемлекеттілік идеясы өлмей тұрып, регионализм мен сепаратизм өлмек емес.

Кеңестік кеңістіктегі жаһандануға қарсылық және бір сәттік проблемалар мен өткінші мәселелердің “тоғызыншы толқыны”, қалай дегенмен де, бүгінгі геосаяси ахуал да біз үшін, Қазақстан үшін қазақстандық социумның әлдебір жарастықты құрылымын жасақтаудан жалтартпай қалған жоқ. Ондай социум, бізге Кеңестер Одағынан мұра болып

қалған Қазақстандағы мәдени, кеңістіктік, конфессиялық, қоғамдық және идеологиялық әр тектіліктің жойдасыз мол мүддесіне жауап берген болар еді.

Анығын айтқанда, бізге ашық та демократиялық қоғамды кезең-кезеңімен қалыптастыруда, “нәрсіздеу” десе де болғандай процестерді қаперге ілу ғана емес, олардың қажеттілігін де мойындау керек болды, сонымен бірге қазіргі жер-жаһандық және аймақтық қоғамдастықтардың геосаяси трансформациясы мен динамикасындағы мейлінше әр текті әрі тұрақсыз процестерін бажайлап алу қажет еді.

Дүние тек қана бірте-бірте жаһанданып баратқан жоқ, ол адамзат қоғамдастығы дамуының біржақты моделінен бірте-бірте кіндік үзіп барады. Жаһандану біреулер үшін қолайлы да тиімді, алайда біраз себептерге байланысты, біреулердің көңілін көншітпейді. Басқасын былай қойғанда, жақын болашақтың ахуалы солай болып тұр.

Өзіне ғана тән ғаламдық және локальды мүддені көздейтін толып жатқан күш орталықтары деп аталатындар қалыптасып отырған жағдайда жаһанданудың болашағы айрықша қауіпті әрі беймәлім.

Алайда тарихтың ақыры және өркениеттер қақтығысы тақырыбына негізделген, қателігі

дау тудырмайтын болашаққа қатысты тұжырымдаманың бір жағымды жағы бар — осынау алашабыр да алуан түрлі дүниеде шегіне жетер интеграция бағытында қоғамдастық эволюциясының үйлесімді сценарийі туралы мәселеге адамзат жауап бермек болып талпынып-ақ келеді.

Бірақ мұның бірнеше жолы болуы ықтимал. Айталық, жеке мемлекеттер мен мемлекеттік құрылымдардың геосаяси дамуын анықтай алатын немесе анықтап беретін, әлдеқандай жалпылама нұсқа деген сияқты.

Сонда ғана, белгілі бір социум өзінің геостратегиялық немесе геосаяси статусын айқын анықтай алған кезде, мемлекеттің ішкі де, сыртқы да үйлесімді “мінез-құлық торабын” — ішкі саяси және сыртқы саяси реформалардың стратегиясы мен тактикасын нақты да бәрін қамтитындай етіп жасақтауға болады.

Жаһанданушылықтың болмай қоймайтын және объективті процесіне табан тіреу арқылы ашық қоғам құру — тұрақты даму принциптерінің негізінде қалыптасатын, айтарлықтай дамыған қоғам орнатудың ең тиімді жолы.

Алайда өркениеттердің қиылысуы кезіндегі қайшылықтардың ушығуына ұрындыратын кері әсерден қашу үшін, белгілі бір сандық немесе сапалық артықшылықтардың лебі шарпितын қарым-қатынастардан аулақ болған абзал.

Мұндай жағдайда біреулер: байқандар, бізде демократия артықтау немесе өмір сүру деңгейіміз жоғарылау, сондықтан еш күдік-күмәнсіз біздің ізімізді басуға мархабат етіңіз деуі бек мүмкін. Сонда келесісі тұрып: ал бізде бар ғой, байырғы дәстүр де, бай философия да, төл-тума мәдениет те бар – біз өзіміздің өмірлік тәртібімізді тәу етеміз және сіздердің іздеріңізді қалай басу керек, тіптен сол ізбен жүру қажет пе деген мәселені өзіміз ғана шешуге еріктіміз дер еді. Сына жазу түріндегі ең алғашқы жазба Шумер патшалығында қазіргі Ирак жерінде пайда болды. Алайда дәстүрдің тура да тікелей қатысы болмай-ақ қойсын, сонда да ол бүгінгі социумның үндестікте дамуына әсте кепіл бола алмас еді.

Сонымен бірге әрбір мемлекет белгілі бір жаңалықты дүниеге келтіруші ме, жоқ па, бәрібір тең дәрежеде үзеңгілес болуға және тең дәрежеде қарым-қатынас жасауға хақылы. Басқасын былай қойғанда, мемлекетаралық қарым-қатынас статусы әрі бірдей, әрі тең құқылы болғаны үшін де солай.

Сондықтан да біз әлемдік қоғамдастыққа “әлемдік үкіметтің” немесе “қаздар легінің” оңтайластырылған моделінің “жалпыпланеталық консенсусы” тұрғысында қарамаймыз, керісінше, мемлекеттердің саяси-экономикалық және қоғамдық трансформациясының дәстүрі

мен “өзіндік шапшаңдығы” тұрғысындағы тәуелсіз мемлекеттердің қарым-қатынасы әрі өздігінен дамуы толық тепе-теңдікке негізделген өзара ықпалдастықты жүзеге асыруға тиісті әлдебір жүйе деп қараймыз.

Мұндай тұжырымдамалық модельдің геосаяси контексі айтарлықтай айқын да аян – әлемдік интеграция процесінде тату көршілестікке, өзара түсіністікке және сенімге негізделген әлемдік қоғамдастықтың барлық мүшелерімен тең және тепе-теңдік қарым-қатынас адастырмас нысана болуға тиіс.

Осындай контексте өздігінен даму мен өздігінен шыңдалудың ішкі саяси векторы да әрі айқын, әрі ақиқат болмақ – белгілі бір социум ретінде тәуелсіз де тұрақты Қазақстанды орнату бағдарламасына қатысты “тайқымас талапқа” үштіктің біртұтастығы тұғыр бола алады, олар: ұлттық-азаматтық келісім, саяси жүйенің эволюциялық дамуы және ашық та өркениетті типке бағытталған экономиканың толассыз трансформациясы.

Міне, ең бір қарапайым нұсқада айтқанда, әлемдік қоғамдастықтағы Қазақстанның геостратегиялық және геосаяси интеграциясының схемасы осындай. Бұл дамыған елдер мен арадағы “қуаласпақ” ойыны да емес немесе экономика мен саяси құрылғыға қатысты мәселелердегі табанды да төкаппар “бопса” да емес, керісінше біздің қоғамдық

менталитетімізбен, азаматтық-саяси статусымызбен және ресурстық әлуетімізбен “синхронды” келе жатқан, ішкі резервтер мен сыртқы байланыстар есебінен бірте-бірте әрі тұрақты түрде өздігінен дамуы.

Мемлекетаралық кооперация мен жаһандану процесін одан әрі унификациялаудың болашақты нысана еткен процесі, қалай дегенмен де, осынау әр мағыналы, әрі кереғар мәндегі процеске ерікті-еріксіз түрде тартылған мемлекеттің саяси-қоғамдық құрылғысына айтарлықтай әсер ететіні өзінен-өзі белгілі.

Функцияланудың қажет те жеткілікті принциптері қандай және социумның қазақстандық моделін қалыптастыру негізіне оны жүзеге асырудың қандай тетіктері тірек болған? Қазақстанның мемлекеттік Конституциясына деген, оның бар-жоғы он жыл аясындағы транзиттік қайта құрылуы мен дамуына қатысты біздің пайымдауымызды азды-көпті ежіктеп айтар болсақ, онда геосаяси, ішкі саяси, әлеуметтік-мәдени, идеологиялық және социумның қазақстандық моделі қалыптасқан он жыл аясындағы экономикалық тұтастану сияқты біздің тәуелсіздігіміз бен азаттығымызға тұғыр болған барша тіннің жиынтығын қайта қарауымыз керек.

Әлбетте, бүгінгі шындықтың контексінде социум құрылымындағы мемлекеттің тәуелсіз институттарының бел алған рөлі тек сақталып

қана отырған жоқ, сонымен бірге әлемнің ғаламдық трансформациясына деген конструктивті бастамасы мен әсеріне қатысты кейбір соны функцияларға да ие болуда.

Әлемдік қоғамдастық енді-енді біріге бастауға немесе бірігуге ден қоюда, бірақ әзірше жүзеге аса қойған ештеңе жоқ. Әзірше бүкіл мемлекеттерді түп-түгел интеграцияға ынталандыратындай жаһандық дүние реттеудің әмбебап нысаны болмай тұр. Жаһанданудың барлық нысанына қолдануға жарайтындай бәрін қамтитын идея да, сындарлы тетік те жоқ. Оның үстіне, адамдар бірлігі мен ұлт іргетасының нысаны тұрғысындағы мемлекет идеясы беделден жұрдай болып қана қойған жоқ, сонымен бірге өзінің болашақтағы өміршеңдігін де көрсетіп отыр.

Бір жағынан, егер әсірелеп айтар болсақ, қаншалықты ауқымды болса да, өз фирмасы немесе корпорациясы үшін емес, мемлекетте жұмылдырғыш күшке айналып отырған, былайша айтқанда, өз Отаны үшін жанын пидаететін адамдар бар. Сонымен бірге ұлттың өз тағдырын өзі шешуі мен сепаратизмге қатысты процестер жақын болашақта, әлемнің қазіргі географиялық картасында бар 200-ге жуық елге қоса, тәуелсіз және дербес мемлекеттердің әлемдік қоғамдастығына қосымша тағы да жүздеген субъектінің қосылуы мүмкін.

Осыған сай, егер мемлекеттілік идеясы үшін

болмаса да, бері қойғанда, өз елі үшін, өз Отаны үшін, сол Отанның тәуелсіздігі мен азаттығы үшін жанын қиюға әзір адамдардың салыстырмалы да абсолютті саны өсе түсуде.

Сондықтан бұрынғы тілмен айтқанда, интеграциялық көңіл күй мен нақтылы жаһандану дегеніміз догма емес, керісінше әрекетке бастаушы.

Былайша айтқанда, ой жүйесі түсінікті де айқын, алайда әрбір мемлекет, әрбір социум өз жолын өзі тауып, біртұтас әлемдік кеңістік аясында саяси-қоғамдық және экономикалық интеграция саласын шегіне жеткізе интеграциялауға бағыттайтын өзінің жеке-дара схемасын дүниеге келтіруі керек.

Жаһандану ұғымы мен құбылысына және оның жағымды-жағымсыз жақтарына қатысты ойдың жосығын былай қоя тұрып, мен оның принципті мәні бар бір қасиетін түсіндіре кетуді қажет деп санаймын. Жаһандану барлық елдер мен халықтар үшін ортақ та жазмыштық құбылыс емес. Саяси құрылымдағы және экономикалық ықпалдастықты кеңейтуде байқалып отырған кейбір үрдістер жаһандану процесіне үйлесе алмайтын немесе ол үшін қандай бір геосаяси яки экономикалық мүдделестік туғызбайтын елдерді қамти алмайды. Бір сөзбен айтқанда, жаһандану процесіне етене кірігу немесе барлық күш-қуаттар мен одан сырт қалуға тырысу – мұның

бәрі әлемдегі көптеген елдердің ішкі және сыртқы саясатына бірден-бір байланысты.

Сондықтан біз үшін мәселенің мәні жаһанданудың табиғаты мен тетіктері туралы ой өрбітуде емес, мәселенің мәні бір ғана сұраққа мүмкіндігінше дәл жауап беруде болып отыр: жаһанданудың әлемдік саяси жүйесі мен әлемдік трансұлттық экономика процесіне тартылудан Қазақстанды қорғау керек пе, әлде қолдау керек пе.

Бір сөзбен айтқанда, біз үшін ұлт болмысына шипа болатын антибиотик іздеуге мәжбүр ететін де, жаһандану деген алапат індет пе, жоқ әлде, біздің мемлекетіміз бен экономикамыздың айдарынан жел естіретін, былайша айтқанда, біздің халықтың мүддесіне сай келіп, дем беретін шапағат нұры ма?

Жаһанданудың желмаясы жүйткіп келеді, ендігі мәселе сол желмая-поездың қайда бара жатқанында емес, мәселе бүкіл адамзат дамуының стратегиялық векторын соның анықтайтынында болып отыр. Түптеп келгенде, әлдекімдерге ұнай ма немесе ұнамай ма, қалайда “қаздар легінің” қақ маңдайында әлемдік өркениет пен прогрестің жақсы-жайсаңдары қасқая тартып барады. Осынау қаздар легіне жерден көз тігіп, аспан туралы қиялға берілуге болады, сонымен бірге сол лектің қанатына ілесіп, тым болмаса, оның шеруіне сүйсініп, барар жерін бажайлауға

болады. Әркім өз дамуының векторын өзі өлшеп-пішеді, алайда алда озып бара жатқанның эталондық стандартын үлгі тұту тым парықсыздық та байыпсыздық болар еді.

Жабық қоғам дегеніңіз қанша үлкен болса да тор ішінде, ашық қоғам дегеніңіз ашық аспанда ұшқанмен пара-пар. Осы орайда, біздің тарихымыз бен азат рухымызға үндес, қалай дегенмен де, мынандай аллегорияға ден қоямыз — байтақ дала аспанындағы нұрлы күннің астында қанат керген қайран қыран...

Яғни жақсы яки жаман ба, біз дайындық кезеңінен өттік, бұл ретте менің бұлай деп мәлімдеуге батылдығым жетеді: бүкіл Орталық Азия елдерінің ішінде Қазақстан дәл қазіргі шақта әлемдік қоғамдастықтың интеграциялануындағы саяси және экономикалық объективті процеске жинақы да жылдам интеграциялануға дайындығы мейлінше кемел.

Міне, дәл сол себепті де, таяудағы он жылдықта біздің еліміз күтетін, мен атап өткендей қауіп-қатерлерді жеңуге ең бір дайыны да біз боламыз. Біз әлемдік қоғамдастыққа қапысыз интеграцияланған жағдайда ғана өз қауіпсіздігімізді қапысыз ете аламыз. Мұның өзі, жаһандану дегеніміз біздің ұлттық және мемлекеттік қауіпсіздігімізге төнген барша қауіп-қатердің құбыжығы ретінде қабылдауды өсте білдірмейді. Алайда бір ақиқаттың басы ашық: қауіп-қатердің ауқымды да көптарапты

екендігі соншалық, онымен жалғыз-жарым болып күресуде мән-мағына жоқ.

Біз жаһанданудың жөн-жобасын бал ашып біле алмаймыз, социумның жеделдеген өркениетті дамуына және ішкі экономиканың либералдық типіне балама болатындай жағдайды көріп те отырған жоқпыз. Сонымен бірге бұл нұсқаны тікелей көшірмелеу туралы тіптен сөздің де болмауы, әбден табиғи жайт. Әу бастан-ақ жобасы келіспеген мүсінді көшірмелеуден қайыр жоқ. Әлемдік тәжірибедегі жақсылық атаулыны бойға сіңіру және әлеуметтік-экономикалық прогресс жолына біздің терең тамырлы ұлттық дәстүрімізді жұмылдыру – міне, табыстың кілті; міне, Қазақстанның тұрақты да гүлденіп көркейетін жолы.

Кезінде Эзоптан тағамның нашарын сұрағанда, ол “тілді” атаған ғой, ал оның себебін сұрағанда, Эзоп: “Себебі, тіл арқылы адамға сатқындық жасалады, дарға асады, өлтіреді және нақақ жала жабылады!” деп жауап беріпті. Ал онда тағамның қандайы тәуір деп сұраса, Эзоп тағы да “тілді” атап, оның себебін: “Тіл арқылы махаббат сезімі айтылады, достық мадақталады, алғыс сезімі білдіріледі және адамдардың бұрынғыдан да шындала түсуіне ықпал етеді” деп түсіндірсе керек.

Жаһанданудың да, құбылыс ретінде, толып жатқан жетістігі мен толып жатқан кемшілігі бар. Ал әлемдік қоғамдастықтағы интеграция

барысында адам мен қоғам өзіндік жолын таңдағанда олар кемел де келісті дамудың үлгісі жоқ болғандықтан да, ондай үлгіден дәметпейді де.

Дәл сол сияқты, біз, қазақстандықтар да, әлемдік қоғамдастықтағы интеграциядан өз жолымызды таңдағанда, бастан кешіп отырған жаһандану процесіне кереметтей кемел болғандығы үшін табан тіремейміз, біз үшін де және Қазақстан үшін де жаһанданудың жағымсыз да кемшін жақтарынан гөрі жағымды да жасампаз жақтары басым болғандығы үшін ден қоямыз.

Біздің мызғымайтын және дау-дамайы жоқ өзекті ойымыз: ұлттың қауіпсіздігі мен мемлекеттілігіміздің сақталуы. Сөйте тұра, бұл мәселеде толып жатқан түсіндірулер мен нұсқалары баршылық: Қазақстан халықтарының қауіпсіздігін қалай және қандай тәсілдермен қамтамасыз етуге болады, сөйте отырып мемлекетті ыдырауға ұрындыратын немесе мемлекеттілікті, тәуелсіздікті және дербестікті әлсірететін сүргінге (катаклизмге) жоламаудың жолы қайсы.

Бұл ретте біз ақиқат халді мойындауға тиіспіз және негізінен өзімізге ғана, өзіміздің бай мәдениетімізге, адамгершілік және ресурстық мүмкіндіктерімізге табан тірегеніміз абзал. Біз әлемдік жалпақшешейлікке үміт артпауымыз керек. Қалай болғанда да, бүгінгі таңда барша

ел атаулы үшін жалпы адамзаттық мүдде жолында өзінің ұлттық ішкі мүддесін шеттетудің әзірше ауылы алыстау.

Әрбір мәдениет, әрбір этнос және әрбір өркениет қаншалықты артта қалсын немесе кертартпа болсын, мейлі осынау жарық жалғанда ғұмыр кешуге, өзін өзгемен теңестіруге және өзіндік орнын айқындауға хақылы, мұны тастабандап әрі таңғаларлық тоңмойындықпен түсінбеу аймақтық шиеленістің де, шектеулі аядағы саяси күрестің де, қарулы қақтығыстардың да сарқылмайтын қайнар көзі болмақ. Теке тірестер шекарасы тек мәдениеттер мен өркениеттер арасынан ғана өтпейді. Бұл мейлінше біржақты футуризм болар еді.

Бөлшектену мен шиеленістер шекарасы сансала қайшылықтар арасынан өтетін болады: кедейлік пен байлықтың арасынан, табиғи және гуманитарлық ресурстар үшін болатын тайталастар арасынан, бір конфессия мүшелерінің арасынан, әр түрлі діндер арасынан, жаһандануды жақтаушылар мен жаһанданудың қарсыластары арасынан, мемлекеттік тұрғыда өзін өзгемен теңестірушілер мен трансұлттық корпоративтіліктер арасынан, ақпараттық және коммуникативтік ресурстар жолындағы бәсекелестіктер арасынан.

Сонымен бірге болашақтың геосаяси және геостратегиялық жүк арқалайтын басқа да аспектілері бар.

Бұл проблемалар планетаның барлық тұрғындарына қатысы бар және олар белгілі де: көмірқышқыл газы концентрациясының экспонентті өсуі, радиациялық қоқыс, озон қабатының улануы, мутагендік факторлар, экологиялық дағдарыстар, табиғи ресурстардың сарқылуы, демографиялық проблемалар.

Болжам бойынша, 2015 жылы планета тұрғындарының тең жартысы таза су тапшылығын көреді. Бұл кезде қазіргі 6,1 миллиард адам саны 7,2 миллиардқа жететін болады.

Жаһанданудың бірде абайлап басқан, енді бірде тым сеніммен адымдаған қадамының болжаусыздығына ден қоя отырып, біз әлемдік қоғамдастықтың құрамдас бөлігі ретінде, Қазақстанға қатысты көкейкесті проблемалардың кідіріссіз шешілуін және шешуді қолға алуымыз керек.

Мен, 2000 жылдың соңына қарай дүниеге келген бір құжатқа жүгінгім келеді. Бұл жерде әңгіме американдық сарапшылар дайындаған “2015 жылғы жер-жаһандық процесс” баяндамасы туралы болып отыр. Мен келтіретін жүгінім, өзінің қос мағыналылығына және геосаяси астарына қарамастан, қалай дегенмен де дербес саяси ерік-күш пен халықаралық интеграция арасындағы қарым-қатынастың мәнін біршама айқын көрсетеді: “Үкіметі тиімсіз де және компетентсіз де мемлекет жаһанданудың пайдасын көре

алмаумен ғана шектеліп қоймайды, сонымен бірге, көп жағдайда үйде де, түзде де шиеленіс туындатып, аймақтық жеңушілер мен жеңілушілер арасын бүгінгіден де бетер алшақтата түседі...”

“Ақылқалғыса, албасты туады...”. Мен үшін осы бір сөздің мағынасы жаңаша жаңғырып, жаңаша астарға ие болғандай – дербес кеңістіктің тұйықталуы және әлемдік қоғамдастыққа ұласып жататын ықпалдастықтағы ілкімділіктің болмауы, түптің түбінде, экономика мен социумды есеңгіретіп тынады. Жаһандану процесіне интеграциялық ұмтылыс пен араласу – бұл дамудың бірден-бір векторы.

Біз өз жолымызда тоқыраулардың болмауы үшін кепілдік бере алмаймыз. Алайда біздің қоғамның негізінде жатқан көпжылдық тәжірибе мен дәстүрдің кез келген тоқыраудан абырой арқалатып және пайдаға кенелтіп алып шығатынына кепілдік бере аламыз.

Бұл біздің қолымыздан келеді. Біздің халықтың бойында буырқанған интеллектуалды және рухани күш-қуат бар.

Міне, ұлттық, аймақтық және жер-жаһандық болашақтың сындарлы он жылдығындағы тарихи оптимизміміз бен қауіпсіздігіміздің де тұғыры осы.

Мазмұны

Кіріспе. Жалынның жады	7
I бөлім. Үрей империясы және террордың тәлкегі	27
II бөлім. Дінде экстремизм жоқ	71
III бөлім. Белгісі бедерлі белдем	109
IV бөлім. Мыңжылдықтар тоғысындағы Каспий	143
V бөлім. Қауіпсіздік жолдары	169
Түйін.....	219

НАЗАРБАЕВ Нурсултан Абишевич

КРИТИЧЕСКОЕ ДЕСЯТИЛИТИЕ

(на казахском языке)

Редакторлары *Ә. Пірманов, Р. Райбаева*
Көркемдеуші редакторы *А. Ысқақов*
Мұқабаны безендіруге *С. Бөлтiрiкованың «Ақбата есiгi»*
жұмысы пайдаланылды
Техникалық редакторы *Ұ. Рысалиева*
Корректорлары *Ә. Кенжалина, Ү. Бахова*

ИБН 016

Теруге 15.01.2003 берiлдi. Басуға 31.01.2003 қол қойылды.
Пiшiмi 60x90^{1/16}. Офсеттiк басылым. Офсеттiк қағаз. «Гельветика» гарнитурасы.
Шартты баспа табағы 15,0. Есептiк баспа табағы 10, 15. Тапсырыс № 79.

«Атамұра» баспасы, 480091, Алматы қаласы, Абылай хан даңғылы, 75.
Қазақстан Республикасы «Атамұра» корпорациясының Полиграфия комбинаты,
480002, Алматы қаласы, М. Мақатаев көшесi, 41.